

A fogyatékosokkal élők tényleges jogai arra, hogy szavazzanak az európai parlamenti választásokon

Tájékoztató jelentés

Előadó: Krzysztof Pater

Európai Gazdasági és Szociális Bizottság

Európai Gazdasági és Szociális Bizottság

SOC/554

**A fogyatékossgal élők tényleges jogai arra,
hogy szavazzanak az EP-választásokon**

TÁJÉKOZTATÓ JELENTÉS

„Foglalkoztatás- és szociálpolitika, uniós polgárság” szekció

**A fogyatékossgal élők tényleges jogai arra, hogy szavazzanak az európai parlamenti
választásokon**

Előadó: **Krzysztof PATER**

Jogalap: az eljárási szabályzat 31. cikke

Illetékes szekció: „Foglalkoztatás- és szociálpolitika, uniós polgárság” szekció

Elfogadás a szekcióülésen: 2019. 03. 06.

Elfogadás a plenáris ülésen: DD/MM/YYYY

Plenáris ülés száma: 542.

1. Bevezetés

- 1.1 E jelentés célja annak ismertetése, hogyan érvényesül jelenleg az Európai Unió (EU) fogyatékossgal élő polgárainak esetében az európai parlamenti (EP) választásokon való szavazás joga. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) az Unió tanácsadó szerveként úgy gondolja, hogy az EP-választásokhoz közeledve kötelessége teljes körű képet nyújtani az uniós intézmények, a tagállamok és az uniós polgárok számára e jog tényleges érvényesüléséről. Az EGSZB reméli, hogy a következő, 2024-es választásokon egyetlen uniós polgárt sem fosztanak majd meg a szavazáshoz való jogától a fogyatékossga miatt.
- 1.2 A jelentés alapjául szolgáló adatokat 27 tagállam jelentős számú intézményét és szervezetét képviselő több száz személy szolgáltatta **(az Egyesült Királyságot figyelmen kívül hagytuk, mivel 2019. március 29-én, azaz a 2019-es európai parlamenti választások előtt kilép az EU-ból)**. Nagy részük a választási eljárásért felelős tagállami hatóságok és a fogyatékkal élőket képviselő vagy támogató szervezetek, valamint az Európai Parlament fogyatékossgal foglalkozó közös munkacsoportjának tagja és az Európai Fogyatékosügyi Fórum képviselője.
- 1.3 A jelentés első része a fogyatékossgal élő személyek szavazáshoz való jogát biztosító alapvető (és a valóságban gyakran be nem tartott) jogi aktusok és az európai parlamenti választások jogi keretének rövid jogi elemzését tartalmazza, valamint ismerteti, hogy milyen uniós szintű intézkedésekkel lehetne javítani a helyzetet. A jelentés következő része bemutatja azokat a tagállami szintű jogi korlátokat, amelyek az uniós polgárokat fogyatékossguk miatt megfosztják a szavazati joguktól, valamint ismerteti az utóbbi években sok országban elért előrehaladás jó példáit. A jelentés ezt követően kitér az akadályokra, valamint több – a fogyatékossgal élő személyekkel kapcsolatos – bevált gyakorlatot is ismertet, először a minden országra nézve releváns területek vonatkozásában: az információkhoz való hozzáférés a választás előtti időszakban, a szavazás megszervezése az „általános” szavazóhelyiségekben, a szavazólap és annak akadálymentessége. A következő néhány rész a csak néhány tagállamban létező megoldásokkal foglalkozik: idő előtti szavazás kijelölt szavazóhelyiségekben, postai úton történő szavazás, mozgóurnás szavazás, képviselő útján történő szavazás, valamint elektronikus szavazás. Végezetül a jelentés a kórházban és tartós gondozást végző intézményekben tartózkodók számára a szavazást lehetővé tevő mechanizmusokkal, a szavazást kötelezően előíró országokban a fogyatékossgal élők szavazáshoz való jogával és az olyan esetekben alkalmazott eljárásokkal kapcsolatos egyes szempontokat ismerteti, amikor a fogyatékossgal élő személy állandó lakóhelye nem a származás helye szerinti országban található.
- 1.4 E jelentésnek nem célja bármely uniós ország bírálata. Ehelyett a jelentés nagyrészt pozitív példákból áll, és a javításra vagy változtatásra szoruló szabályokat többnyire az adott probléma által érintett országok konkrét említése nélkül taglalja.
- 1.5 E jelentés az európai parlamenti választások során alkalmazott eljárásokat öleli fel, hasonló vagy azonos megoldásokat alkalmaznak azonban a nemzeti parlamenti választásokon, a helyi választásokon és a népszavazásokon is. Az EGSZB reméli, hogy e jelentés segíteni fogja az uniós országokat abban, hogy átfogó megoldások kialakításával megszüntessék a fogyatékossgal élő személyek egy része számára a szavazást ellehetetlenítő jogi és technikai (szervezési) akadályokat. Az EGSZB számít arra, hogy ezeket az információkat olyan civil

társadalmi szervezetek fogják használni, amelyek célja, hogy felszámolják a fogyatékossgal élő személyek szavazati jog-gyakorlásának akadályait, valamint olyan – gyakran helyi szintű – hatóságok részvételére, amelyek számos gyakorlati intézkedést hajthatnak végre anélkül, hogy a nemzeti jogon változtatni kellene.

2. Következtetések

2.1 Mind a 27 uniós országban léteznek olyan jogszabályok vagy szervezési intézkedések, amelyek egyes fogyatékossgal élő szavazókat kizárnak az EP-választásokon való részvételből.

2.1.1 16 tagállam mintegy 800 000 polgárát fosztják meg a nemzeti szabályok alapján az EP-választásokon való részvétel jogától fogyatékossguk vagy mentális egészségi problémájuk miatt. E jelenség igen eltérő mértékben jelentkezik az egyes országokban.

2.1.2 Több millió uniós polgárnak nincs lehetősége szavazni az olyan szervezési intézkedések (technikai korlátok) miatt, amelyek nem veszik figyelembe a fogyatékossgukból eredő szükségleteiket.

2.1.3 A szavazás elsődleges helyszíne a szavazóhelyiség. Sok fogyatékossgal élő személy akkor is a szavazóhelyiségben kíván szavazni, ha lehetőséget kap arra, hogy a szavazás más, kényelmesebb formáit válassza, mivel ezt tekinti az állampolgári részvétel legjobb formájának. 12 országban előfordulhat, hogy ez nem lehetséges, mivel a nemzeti jogszabályok nem teszik lehetővé, hogy a lakóhely alapján kijelölt szavazóhelyiség helyett a választó olyan másik szavazóhelyiségben szavazzon, amely jobban igazodik fogyatékossga sajátos jellegéhez. Más országokban a választásokon való részvételt a szavazóhelyiségeket érintő több korlátozás nehezíti meg.

2.1.4 Nyolc tagállamban azok, akik nem tudnak eljutni a szavazóhelyiségbe, nem szavazhatnak, mivel nincs lehetőség a szavazás más formájára (postai úton történő szavazás, mozgóurnás szavazás vagy elektronikus szavazás). Ezen országok közül háromban lehetőség van képviselő útján történő szavazásra, ez a megoldás azonban nem tekinthető megfelelő alternatívának. Valójában nem teszi lehetővé a szavazó számára, hogy gyakorolja a szavazati jogát, csupán arra ad számára lehetőséget, hogy kijelöljön valakit, akire szavazatát átruházza.

2.1.5 A vak szavazók 18 tagállamban semmilyen módon nem tudnak önállóan szavazni; csak megbízhatják a kísérőjüket, hogy a nevükben adja le a szavazatukat.

2.1.6 Az önálló szavazást akadályozó vagy az embereket a szavazástól visszatartó további tényezőt jelentenek azok a sajátos szabályok és szervezési intézkedések, amelyek azt szabályozzák, hogy a szavazók hogyan gyakorolhatják megfelelően adaptált formában a szavazati jogukat. Ilyen például a különféle jellegű fogyatékossgokhoz igazodó tájékoztatás hiánya, a mozgást hátráltató akadályok a szavazóhelyiségben, valamint a megterhelő adminisztratív eljárások.

2.2 Ha az összes ország bevált gyakorlatait bevezetnék, egy ideális rendszer valósulna meg, amely révén a fogyatékossgal élő uniós polgároknak nemcsak arra lenne teljes körű lehetősége, hogy szavazzanak, hanem a szavazás számukra legkényelmesebb módját is megválaszthatnák.

2.3 A jelenlegi uniós jog jelenleg is több, az EP-választásokat érintő problémával foglalkozik. Nincs tehát formális akadálya annak, hogy e jog a fogyatékossgal élő személyek szavazási lehetőségeire vonatkozó garanciákat is magába foglaljon. Mindenképpen szükség van azonban egy hivatalos európai parlamenti jogalkotási kezdeményezésre, amelyet ezt követően az összes tagállamnak jóvá kell hagynia.

3. **A fogyatékossgal élő személyek szavazati jogaira vonatkozó fő nemzetközi jogi és szakpolitikai keret**

3.1 Az ENSZ jogi aktusai

3.1.1 Az ENSZ Közgyűlése 1948. december 10-én elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. A nyilatkozat 21. cikke kimondja, hogy „minden személynek joga van a hazája közügyeinek igazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján való részvételhez”.

3.1.2 A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amelyet az ENSZ Közgyűlése 1966. december 16-án fogadott el, 25. cikkében a következőket mondja ki: „Minden állampolgárnak a 2. cikkben említett megkülönböztetések, illetőleg észszerűtlen korlátozások nélkül joga és lehetősége van arra, hogy [...] b) szavazzon [...] valódi és rendszeres választásokon [...]”.

3.1.3 Az ENSZ a fogyatékossgal élő személyekkel kapcsolatos legfontosabb jogi aktusa jelenleg a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló, 2006-ban elfogadott ENSZ-egyezmény (CRPD), amely 2008. május 3-án lépett hatályba¹.

3.1.3.1 A CRPD 29. cikke² kifejezetten előírja a részes államok számára annak biztosítását, hogy „a fogyatékossgal élő személyek másokkal azonos alapon, hatékonyan és teljes körűen vehessenek részt a politikai életben és a közéletben, közvetlenül vagy szabadon választott képviselőkön keresztül, beleértve a fogyatékossgal élő személyek jogát és lehetőségét a szavazásra”, és ennek megvalósítása érdekében több intézkedést is meghatároz, amelyek a következőket írják elő:

- „a szavazási eljárások, létesítmények és anyagok [legyenek] megfelelőek, hozzáférhetők és könnyen érthetők”;
- védeni kell „a fogyatékossgal élő személyeknek azon jogát, hogy a választásokon és népszavazásokon megfélemlítés nélkül, titkosan szavazhassanak”;
- a fogyatékossgal élő személyek számára lehetővé kell tenni, hogy „a szavazás során egy általuk választott személy legyen segítségükre”.

3.1.3.2 A CRPD 29. cikkét a 9. cikkel (Hozzáférhetőség) együtt kell olvasni, amely előírja, hogy a lakosság által használt „épületek[et], utak[at], közlekedés[t] és más bel- és kültéri

¹ A CRPD-t az Európai Unió és az összes tagállam is ratifikálta.

² Málta a 29. cikkel kapcsolatban fenntartásokkal élt.

létesítmények[et]” hozzáférhetővé kell tenni. E cikket a 12. cikkel (A törvény előtti egyenlőség)³ is együtt kell olvasni, amely elismeri, hogy „a fogyatékossgal élő személyeknek joguk van ahhoz, hogy a törvény előtt mindenhol személyként ismerjék el őket”, és „az élet minden területén másokkal azonos alapon megilleti [őket] a jog-, illetve cselekvőképesség”.

3.1.3.3 A Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága⁴ a 9. cikkre vonatkozó általános észrevételében megállapította, hogy a fogyatékossgal élő személyek képtelenek lennének gyakorolni a 29. cikkben meghatározott jogaikat, „ha a részes államok nem biztosítanák, hogy a szavazási eljárások, létesítmények és anyagok megfelelők, hozzáférhetők és könnyen érthetők legyenek [...]. Ha ez nem történik meg, a fogyatékossgal élő személyeket megfosztják attól a joggól, hogy másokkal azonos alapon részt vegyenek a politikai folyamatokban”. A 12. cikkre vonatkozó általános észrevételben a bizottság hangsúlyozta, hogy „a jogképességnek az élet valamennyi területén való egyenlő elismerésének teljes körű megvalósítása érdekében fontos elismerni a fogyatékossgal élő személyek jogképességét a köz- és politikai életben (29. cikk). Ez azt jelenti, hogy valamely személy döntéshozatali képessége nem indokolhatja, hogy a fogyatékossgal élő személyeket kizárják a politikai jogaik, többek között a szavazati jog gyakorlásából”.

3.2 Európai uniós jogi aktusok

3.2.1 Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 20. cikke (2) bekezdésének b) pontja egyértelműen kimondja, hogy „az uniós polgárok többek között: [...] b) választásra jogosultak [...] a lakóhelyük szerinti tagállam európai parlamenti [...] választásain, ugyanolyan feltételekkel, mint az adott tagállam állampolgárai”.

3.2.2 Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 39. cikke megerősíti, hogy valamennyi uniós polgárnak joga van ahhoz, hogy szavazzon az európai parlamenti választásokon. A Charta 21. cikkének (1) bekezdése megerősíti, hogy „tilos minden megkülönböztetés, így különösen a [...] fogyatékossgal [...] alapján történő megkülönböztetés”. A 26. cikk kimondja, hogy „az Unió elismeri és tiszteletben tartja a fogyatékossgal élő személyek jogát az önállóságuk, társadalmi és foglalkozási beilleszkedésük, valamint a közösség életében való részvételük biztosítását célzó intézkedésekre”.

3.3 Más fontos jogi és politikai aktusok

3.3.1 A (felülvizsgált) Európai Szociális Charta⁵ 15. cikke kifejezetten garantálja a fogyatékossgal élő személyek számára, hogy „ténylegesen gyakorolhassák a függetlenséghez, a társadalmi beilleszkedéshez való jogot és azt, hogy részt vehessenek a közösség életében”.

3.3.2 A Velencei Bizottság „Értelmező nyilatkozat a választási ügyekkel kapcsolatos jó gyakorlatok kódexéhez a fogyatékossgal élő emberek választásokban való részvételével összefüggésben”

³ A 12. cikk tekintetében Észtország, Franciaország és Hollandia nyilatkozatot tettek, Lengyelország pedig fenntartással élt.

⁴ Független szakértőkből álló testület, amely figyelemmel kíséri az egyezmény részes államok általi végrehajtását. Az egyik feladata, hogy általános észrevételeket tegyen közzé a CRPD olyan cikkeire vonatkozóan, amelyek értelmezést igényelnek.

⁵ 19 uniós tagállam ratifikálta.

című átdolgozott dokumentuma⁶ kimondja, hogy „a fogyatékossgal élő személyeknek más polgárokkal azonos alapon képesnek kell lenniük arra, hogy szavazati jogaikat gyakorolják”, a választási ügyekkel kapcsolatos jó gyakorlatok kódexe⁷ pedig megállapítja, hogy „rendelkezni lehet egyes személyek szavazati joguktól való megfosztásáról”, ha ez szellemi fogyatékossgon alapul, azzal a feltétellel, hogy ezt egyedi bírósági határozat szabja meg.

3.3.3 Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 2011. november 16-án elfogadott ajánlása⁸ megerősíti, hogy az összes fogyatékossgal élő személynek joga van ahhoz, hogy másokkal egyenlő alapon részt vegyen a politikai és közéletben. Azt is hangsúlyozza, hogy a szavazás időpontjában rendelkezésre kell állniuk akadálymentes szavazólapoknak és létesítményeknek.

3.3.4 Az emberi jogok európai egyezménye nem határoz meg szavazati jogot; az Emberi Jogok Európai Bírósága azonban megállapította, hogy az 1. sz. jegyzőkönyv 3. cikke egyedi jogokat garantál, így például garantálja a szavazati jogot, és hogy e jog megvonására az arányosság szigorú értékelése mellett kerülhet sor. A Kiss Alajos kontra Magyarország ügyben hozott ítéletben⁹ a Bíróság elfogadta, hogy a szavazati jog „olyan terület, ahol – általában – széles mérlegelési jogkört kell biztosítani a nemzeti jogalkotó számára annak eldöntésére, hogy a választójog jog korlátozásai a modern időkben igazolhatók-e”. Hangsúlyozta ugyanakkor azt is: nem fogadható el, hogy „a cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt álló személyek abszolút, tényleges belátási képességüktől független eltiltása a választásoktól a mérlegelési jogkör még elfogadható terjedelmébe tartozik”, és hogy „ha az alapvető jogok valamely korlátozása a társadalom olyan, különösen sérülékeny csoportját érinti, amely – mint a mentális fogyatékkal élők – a múltban jelentős megkülönböztetést szenvedett, akkor az állam mérlegelési jogköre lényegesen szűkebb, s nagyon súlyos indokoknak kell fennállniuk a szóban forgó korlátozások alátámasztására”. A Bíróság a későbbiekben más ügyekben is megerősítette ezt az álláspontot.

3.4 Észrevételek

3.4.1 Egyértelmű, hogy az uniós polgárok szavazati jogát sok éve számos jogi aktus garantálja.

3.4.2 A 21. században átalakulóban van a fogyatékossgal élő személyek szavazati jogára vonatkozó nemzetközi és európai jog, és a hangsúly a meglehetősen általános nyilatkozatokról a részletesebb megoldásokra helyeződik át, az ilyen személyeket megillető szavazati jog tényleges megvalósulására összpontosítva.

3.4.3 Ami a fogyatékossgal élő személyek választásokon való szavazását akadályozó technikai korlátokat illeti, a figyelem középpontjában az akadálymentesség különféle szempontjai állnak,

⁶ A Demokratikus Választások Tanácsa a 39. ülésén (Velence, 2011. december 15.), a Velencei Bizottság pedig a 89. plenáris ülésén fogadta el (Velence, 2011. december 16–17.).

⁷ A Velencei Bizottság az 52. plenáris ülésén fogadta el (Velence, 2002. október 18–19.).

⁸ [CM/Rec\(2011\)14](#).

⁹ [38832/06. sz. ítélet, 2010. május 20.](#)

ideértve a szavazóhelyiségek akadálymentességét és az egyéb szavazási formákat, valamint a szavazólapok kitöltésére, illetve kiválasztására való képességet.

3.4.4 A jogi korlátokat illetően kritikus jelentőségű az értelmi fogyatékosokkal vagy a mentális egészséget érintő problémákkal élő személyekkel kapcsolatos hozzáállás megváltozása, akiket, bár védő intézkedések hatálya alatt állnak, mégis megfosztanak a szavazati joguktól. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának az ítéletei világos jelzéssel szolgálnak, amely szerint az összes olyan országnak, amelynek a jogrendszere automatikusan megszünteti a jogképességtől megfosztott személyek szavazati jogait, össze kell hangolnia rendszerét a nemzetközi kötelezettségekkel, legalábbis oly módon, hogy egyéni bírósági értékelést ír elő. Nagyon valószínű, hogy a Fogyatékosokkal Élő Személyek Jogainak Bizottsága az elkövetkező években meg fogja erősíteni azon álláspontját, hogy a fogyatékosokkal élő személyek jogairól szóló egyezmény keretében a szavazati jogoktól való semmilyen megfosztás nem elfogadható.

4. Az európai parlamenti választások jogalapja

4.1 Történelmi háttér

4.1.1 Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés (EGK-szerződés) 137. cikkében létrehozott Közgyűlés eredetileg, az EGK-szerződés 138. cikkének (1) bekezdése szerint az egyes tagállamok parlamentjei által, a saját tagjaik közül az érintett állam által meghatározott eljárásnak megfelelően kijelölt küldöttekből állt. A 137. cikk azonban világosan jelezte, hogy a „Közgyűlés [...] a Közösségben egyesült államok népeinek képviselőiből áll”.

4.1.2 Első ülésén, amelyre 1958. március 19–21-én került sor, a Közgyűlés franciául az „Assemblée parlementaire européenne”, olaszul az „Assemblea parlamentara”, és ami még többet mond, hollandul az „Europees Parlement”, németül pedig az „Europäisches Parlament” nevet vette fel. A Közgyűlés 1962. március 30-án úgy döntött, hogy harmonizálja a különböző hivatalos nyelveken megadott neveit, és franciául a „Parlement européen”, olaszul pedig a „Parlamento europeo” név mellett döntött. Azóta általánosan az „Európai Parlament” elnevezést használják, annak ellenére, hogy a jogi aktusokban még mindig a „Közgyűlés” elnevezés szerepel.

4.1.3 Az Európai Parlament választási szabályainak a jogalapját az EGK-szerződés 138. cikkének (3) bekezdése teremtette meg. E cikk a következőképpen rendelkezett: „a Közgyűlés javaslatokat dolgoz ki a közvetlen és általános választójog alapján valamennyi tagállamban egységes eljárás szerint tartandó választásokra vonatkozóan. A Tanács egyhangúlag megfelelő rendelkezéseket fogad el, amelyeket a tagállamoknak alkotmányos követelményeiknek megfelelő elfogadásra ajánl”.

4.1.4 E rendelkezésekkel összhangban a Közgyűlés jogalkotási javaslatot terjesztett a Tanács elé azzal a céllal, hogy bevezesse a közvetlen és általános választójogot, amelyet a Tanács jóváhagyott, és egyhangúlag elfogadta a 76/787/ESZAK, EGK, Euratom határozathoz csatolt, az Európai Parlament képviselőinek közvetlen és általános választójog alapján történő választásáról szóló, 1976. szeptember 20-i okmányt (1976-os választási okmány), amely megteremtette az első közvetlen európai parlamenti választások jogalapját, amelyekre 1979-ben került sor.

4.2 A jelenlegi szabályok

4.2.1 Az 1976-os választási okmány a következő szabályokat állapította meg a Közgyűlés választási folyamata tekintetében:

- a közgyűlési képviselők közvetlen és általános választójoggal való megválasztásának (1. cikk) és az egyes tagállamokban megválasztott képviselők számának (2. cikk) meghatározása,
- a közgyűlési képviselők hivatali idejének öt évben való megállapítása (3. cikk),
- a képviselői szavazatok egyediségének, személyes jellegének és függetlenségének megállapítása (4. cikk),
- a képviselői hivatal nemzeti parlamenti mandátummal való összeegyeztethetőségének biztosítása (5. cikk),
- a képviselői hivatal más nemzeti vagy európai tisztségekkel való összeegyeztethetlenségének kimondása (6. cikk),
- a közgyűlési képviselői választásokon való egynél többszöri szavazás tilalma (8. cikk),
- a választási időszak és az első választások dátumának meghatározása (9. és 10. cikk),
- a mandátumvizsgálat meghatározása (11. cikk),
- az ötéves hivatali idő alatt megüresedő helyek betöltésére szolgáló eljárás meghatározása (12. cikk).

4.2.2 Az 1976-os választási okmány megállapította a Közgyűlés választási folyamatának alapvető szabályait. Csak néhány, az általános választójogra vonatkozó rendelkezést tudott azonban megállapítani, a 138. cikk (3) bekezdésében meghatározott „valamennyi tagállamban egységes eljárást” nem. Az 1976-os választási okmány több közös szabályt és elvet tartalmazott, amelyeket inkább „jogalkotási keretnek”, semmint „egységes eljárásnak” lehetne tekinteni.

4.2.3 Az 1976-os választási okmányt a 2002/772/EK, Euratom tanácsi határozat módosította, amely a következő lényeges változásokat foglalta magában:

- a tagállamok kötelesek az arányos képviselet elve alapján, listás vagy egyetlen átvihető szavazatos rendszer szerint gondoskodni az európai parlamenti képviselők megválasztásáról, és a tagállamok számára megengedett, hogy preferenciális listás szavazást tegyenek lehetővé (az 1. cikk (1) és (2) bekezdése),
- szabad és titkos választások (az 1. cikk (3) bekezdése),
- a tagállamok szabadon alakíthatják ki az európai parlamenti választókerületeket, anélkül azonban, hogy a választási rendszer arányos voltát megváltoztatnák (2. cikk),
- a tagállamok a helyek megszerzését minimális nemzeti szavazatküszöbhez köthetik, amely nem lehet magasabb, mint a leadott szavazatok 5%-a, és meghatározhatják a jelöltek által a választási kampányra fordítható összeg felső határát (2a. és 2b. cikk),
- az európai parlamenti képviselőséggel való összeegyeztethetlenség új okainak beillesztése, ideértve a nemzeti parlamenti képviselőséget (a 6. cikk (2) bekezdése),
- annak az elvek megállapítása, hogy a választási eljárásra az egyes tagállamok saját nemzeti rendelkezései az irányadók, azzal a feltétellel, hogy ezek nem változtatják meg az európai választások arányos voltát (7. cikk),

- a nemzeti szavazatszámítás eredményei mindaddig nem tehetők közzé, amíg az utoljára szavazó tagállamban is le nem zárták a szavazást (a 9. cikk (2) bekezdése),
- az ötéves hivatali idő alatt megüresedő helyek betöltésére vonatkozó világosabb rendelkezések (12. cikk).

4.2.4 Az 1976-os választási okmány módosításait az Európai Közösséget létrehozó szerződés (egységes szerkezetbe foglalt változat, a továbbiakban: „EK-szerződés”) 190. cikkének (4) bekezdése alapján fogadták el, amely e cikkben (az EGK-szerződés korábbi 138. cikke) a következőképpen rendelkezett: „Az Európai Parlament javaslatot dolgoz ki a közvetlen és általános választójog alapján valamennyi tagállamban egységes eljárás szerint vagy valamennyi tagállamban közös elveknek megfelelően tartandó választásokra vonatkozóan. Az Európai Parlament tagjai többségével elfogadott hozzájárulásának elnyerését követően a Tanács egyhangúlag megfelelő rendelkezéseket fogad el, amelyeket a tagállamoknak alkotmányos követelményeiknek megfelelő elfogadásra ajánl.”

4.2.5 Az EK-szerződés 8b. cikkének (2) bekezdése kimondta, hogy „a 138. cikk (3) bekezdése és az annak végrehajtására elfogadott rendelkezések sérelme nélkül minden uniós polgár, akinek a lakóhelye olyan tagállamban van, amelynek nem állampolgára, a lakóhelye szerinti tagállamban az európai parlamenti választásokon választójoggal rendelkezik és választható ugyanolyan feltételekkel, mint az adott tagállam állampolgárai. E jog gyakorlásának részletes szabályait a Tanács a Bizottság javaslata alapján és az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően egyhangú határozattal fogadja el 1993. december 31-ig; ezek a szabályok eltérést állapíthatnak meg, amennyiben valamely tagállam sajátos problémái ezt indokolják”.

4.2.6 E rendelkezés lényegét immár az Európai Unió működéséről szóló szerződés 20. cikke (2) bekezdésének b) pontja és 22. cikkének (1) bekezdése foglalja magában, amely megerősíti, hogy a migráns uniós polgárok a lakóhelyük szerinti tagállamban az európai parlamenti választásokon választójoggal rendelkeznek, illetve választhatók ugyanolyan feltételekkel, mint az adott tagállam állampolgárai.

4.2.7 Az EK-szerződés 8b. cikkének (2) bekezdésével összhangban elfogadták a 93/109/EK tanácsi irányelvet¹⁰. Az ezen irányelv által bevezetett főbb rendelkezések a következők:

- az uniós polgárok lehetősége arra, hogy a származás szerinti tagállamuktól eltérő tagállamban ugyanolyan feltételekkel szavazzanak vagy induljanak jelöltként az európai parlamenti választásokon, mint az adott tagállam állampolgárai, a tagállamoknak viszont – ha a nem állampolgár szavazók száma meghaladja az adott államban lakóhellyel rendelkező uniós polgárok 20%-át – lehetőségük van arra, hogy e jogokat azokra az uniós szavazókra korlátozzák, akik egy meghatározott minimális időtartamon keresztül a tagállamban lakóhellyel rendelkeztek. Ez az időtartam szavazás esetén legfeljebb öt, jelöltség esetén legfeljebb tíz év lehet,

¹⁰

[HL L 329., 1993.12.30., 34. o.](#)

- olyan eljárás kialakítása a nem állampolgár szavazók vagy jelöltek számára, amely révén kinyilváníthatják, hogy a lakóhelyük szerinti államban kívánnak szavazni vagy jelöltként indulni,
- olyan eljárás kialakítása, amely révén ellenőrizhető, hogy a nem állampolgár szavazókat vagy jelölteket származás szerinti tagállamukban megfosztották-e a szavazati joguktól vagy a jelöltként való indulás jogától, valamint a lakóhely szerinti és a származás szerinti tagállamban történő, kétszeres szavazás vagy jelöltség tilalma.

4.2.8 Fontos azonban rámutatni arra, hogy a 93/109/EK irányelv hatálya nagyon korlátozott, és nem érinti az európai választások szervezésének a módját, amelynek az egyedüli alapja az 1976-os választási okmány.

4.3 A jelenlegi szabályok módosításának lehetősége

4.3.1 Jelenleg az európai parlamenti képviselők választására vonatkozó aktuális jogi keret módosításainak jogalapját az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 223. cikkének (1) bekezdése (az EK-szerződés korábbi 190. cikkének (4) és (5) bekezdése) képezi, amely kimondja, hogy „az Európai Parlament javaslatot dolgoz ki a tagjainak valamennyi tagállamban egységes eljárás szerint vagy valamennyi tagállamban közös elveknek megfelelően tartandó, közvetlen és általános választójog alapján történő megválasztásához szükséges intézkedésekre vonatkozóan. A Tanács az Európai Parlamentnek a tagjai többségével elfogadott egyetértését követően, különleges jogalkotási eljárás keretében egyhangúlag megállapítja a szükséges rendelkezéseket. Ezek a rendelkezések azt követően lépnek hatályba, hogy azokat a tagállamok saját alkotmányos követelményeiknek megfelelően jóváhagyták.”

4.3.2 Az európai választási rendszer jövőbeli módosításainak jelenlegi jogalapja hasonló az EGK-szerződés 137. cikkében és az EK-szerződés 190. cikkének (4) bekezdésében meghatározott korábbi jogalaphoz.

4.3.3 Azt is meg kell említeni, hogy egy könnyebb, kevésbé invazív típusú intézkedés is bevezethető lenne az 1976-os választási okmány 13. cikke alapján, amely a következőket mondja ki: „Ha intézkedéseket kell elfogadni ezen okmány végrehajtásához, a Tanács – a Közgyűlés javaslata alapján és a Bizottsággal történt egyeztetést követően – elfogadja az ilyen intézkedéseket azt követően, hogy a Tanács és a Közgyűlés tagjaiból álló egyeztetőbizottság kísérletet tett a Közgyűléssel való megállapodásra”.

4.3.4 A 13. cikk alapján intézkedések fogadhatók el, amennyiben az 1976-os választási okmányban már szereplő rendelkezések vagy elvek végrehajtását szolgálják. A végrehajtási intézkedésekre a Parlamentnek kell javaslatot tennie, miután konzultált az Európai Bizottsággal, és az intézkedéseket a Tanács fogadja el egyhangúlag.

4.3.5 Az Európai Parlament 2015. november 11-én elfogadta az európai uniós választójog reformjáról szóló jogalkotási állásfoglalást (2015/2035(INL))¹¹. E kezdeményezés a korábbi keret

¹¹ A P8_TA(2015)0395 jogalkotási kezdeményezésre vonatkozó jelentést az Európai Parlament Elnökök Értekezlete 2015. február 5-én engedélyezte.

megközelítését követte, amely nem állapított meg egységes választási eljárást, viszont meghatározta a közös elveket. Egyes tagállamok nemzeti parlamentjei olyan véleményt nyújtottak be, amely szerint a kezdeményezés nem felel meg a szubszidiaritás elvének.

4.4 Észrevételek

4.4.1 Az Európai Parlament választási rendszerére irányuló jogi aktusok között egyetlen olyan van, amely az uniós polgárok szavazati jogait védő rendelkezéseket határoz meg. Ezek a származás szerinti tagállamtól eltérő tagállamban lakóhellyel rendelkező személyekre vonatkoznak.

4.4.2 Egyetlen jogi aktus sem érinti a tényleges szavazati jogot, különösen a fogyatékossgal élő személyek ilyen jogait.

4.4.3 Mivel a meglévő választási rendszer bármilyen változtatásához az európai parlamenti képviselők többségének a támogatása és a Tanács egyhangú döntése szükséges, amelyet a tagállamok saját alkotmányos előírásainak megfelelő jóváhagyása követ, nem tűnik valószínűnek, hogy e rendszer a közeljövőben jelentősen módosulni fog. A nem vitatott változtatások elfogadása azonban rövid időn belül lehetséges lehet, ha ezeket az Európai Parlament javasolja, azzal a feltétellel, ha e javaslat korlátozott hatókörű. A fogyatékossgal élő uniós polgárok tényleges szavazati jogainak javítását célzó jogszabályok olyan kezdeményezést jelenthetnek, amely rövid időn belül széles körű támogatást szerezhet.

5. A szavazati jogok jogi korlátai

5.1 A szavazati jogoktól való megfosztás

5.1.1 Bizonyos értelmi fogyatékkal vagy mentális egészségi problémákkal élő személyek érdekeinek védelmében EU-szerte a gyámság különféle koncepcióit vezették be. Ezek közös vonása, hogy a gyám (más szóval a „gondnok” vagy a „gondviselő”) jogi felhatalmazást kap arra, hogy döntést hozzon a gyámolt életének csaknem összes (teljes körű gyámság) vagy egyes (részleges gyámság) területeiről, vagy legalábbis jogot kap arra, hogy jóváhagyjon a gyámolt által hozott bizonyos döntéseket (vétőjog). Sok jogrendszerben ezek a jogi intézkedések a gyámolt jogképességtől való megfosztásával, és ily módon a szavazati jogtól való megfosztásával kapcsolódnak össze.

5.1.2 Kilenc ország jogrendszere szerint számos, különféle védintézkedések (legalábbis a teljes gyámság) hatálya alá tartozó személyt automatikusan kizárnak a politikai részvételtől, és így megtagadják tőlük a szavazati jogot. E rendelkezéseket rendszerint a parlamenti törvényhozás, olykor közvetlenül az alkotmány foglalja magában. Ez a helyzet **Bulgáriában, Cipruson, Észtországban, Németországban, Görögországban, Litvániában, Luxemburgban, Lengyelországban és Romániában.**

5.1.3 Hét ország nemzeti jogszabályai szerint valamely személy gyámság alá helyezése nem jelenti automatikusan a szavazati jogok elvesztését. A gyámot rendszerint bíróság/bíró nevezi ki, aki általában egyúttal egyéni értékelés alapján dönt a gyám feladatköreiből is. Egy országban

azonban az ilyen döntést egy orvosi szakbizottság hozza meg. Ezen eljárást követően a bíróság külön döntést hozhat a gyámolt szavazati jogoktól való megfosztásáról is. Ez történhet **Belgiumban, a Cseh Köztársaságban, Franciaországban, Magyarországon, Máltán, Portugáliában és Szlovéniában**¹².

5.1.4 Tizenegy tagállamban (**Ausztria, Horvátország, Dánia**¹³, **Finnország, Írország, Olaszország, Lettország, Hollandia, Szlovákia, Spanyolország, Svédország**)¹⁴ semmilyen körülmények között nem lehet senkit sem megfosztani attól a jogától, hogy szavazzon.

5.1.5 Tagállamonként változnak az arra vonatkozó eljárások, hogy egy személy gyámság alá helyezése automatikusan megfosztja-e az adott személyt szavazati jogaitól, vagy a szavazati jogok megvonása egyedi értékelésen alapul-e. Némely tagállamban ezek az eljárások kizárólag az olyan, rendkívül súlyos egészségi állapotban lévő személyekre vonatkoznak, akiknek semmilyen lehetőségük nincs a más emberekkel való kapcsolatfelvételre. Ezzel szemben más országokban több ezer embernek kell egy bonyolult eljáráson átesnie, amely esetenként egy rendkívül részletes kérdésekből álló általános műveltségi tesztet is magába foglal¹⁵.

5.1.6 A szavazati jogaiktól valamilyen fogyatékoság miatt megfosztott személyek számára vonatkozó pontos vagy közelítő adatok csak néhány tagállam esetében állnak rendelkezésre. E számok alapján azonban úgy becsülhető, hogy a nemzeti jogszabályok mintegy 800 ezer uniós polgárt akadályoznak meg az EP-választásokon való részvételben. Ezzel együtt e probléma kiterjedtsége az egyes országok esetében rendkívül különböző. **Portugáliában** például körülbelül 100 személy nem gyakorolhatja a szavazati jogát, vannak azonban olyan országok is, ahol ez több mint 50 000, vagy akár mintegy 300 000 főt is érint.

5.2 A tagállami jogszabályok közelmúltbeli változásai

5.2.1 A tagállamok jogrendszereiben az utóbbi években egyértelmű tendencia figyelhető meg. A gyámság alá helyezett (a jogképességét elvesztő) összes személy szavazati jogoktól való automatikus megfosztása helyett a rendszerek abba az irányba tartanak, hogy vagy egyáltalán nem alkalmazzák a szavazati jogoktól való megfosztást, vagy csak kis számú esetben fordul elő a szavazati jogok megvonása, amelyről bíróság dönt, egyéni értékelés alapján.

5.2.2 Az elmúlt nyolc év során a tagállamok a következő változtatásokat végezték el:

- a **Magyarországon** 2012. január 1-jén hatályba lépett új alaptörvény átalakította a jogképességüktől megfosztott összes polgár szavazati jogoktól való automatikus megfosztásának fennálló rendszerét, és olyan rendszert hozott létre, amelyben ahhoz, hogy valakit megfosszanak a szavazati jogától, minden egyes esetben bírósági határozatra van szükség. A módosított alkotmány XXIII. cikkének (6) bekezdése szerint „nem rendelkezik

12 Ezen országok többségében nagyon alacsony a szavazati jogaiktól megfosztott személyek száma.

13 A részletekért lásd az 5.2.2. pontot.

14 Valamint az Egyesült Királyságban.

15 Az egyik tagállamban a szavazati jogát megtartani kívánó személynek egyebek mellett a következő kérdésekre kellett válaszolnia: Mi a fénysebesség? Ki volt II. (Nagy) Katalin?

választójoggal az, akit [...] belátási képességének korlátozottsága miatt a bíróság a választójogból kizárt”,

- **Lettország** polgári törvénykönyve 356. szakaszának 2012. november 29-én elfogadott, 2013. január 1-je óta hatályos módosítása megállapítja, hogy „senki nem korlátozható személyes, nem pénzügyi jogaiban”, ami azt is jelenti, hogy a jogképességüktől megfosztott személyektől nem tagadható meg a szavazati jog,
- a **Horvátországban** a fogyatékosokkal élők ombudsmanja által előterjesztett bírálatokra reagálva 2012 decemberében végrehajtott jogi reform eltörölte a jogképességüktől megfosztott személyek szavazati jogának megszüntetését (a szavazói névjegyzékről szóló törvény 64. cikke),
- a **Cseh Köztársaságban** 2012. február 3-án elfogadott, majd 2014. január 1-jével hatályba lépett új polgári törvénykönyv eltörölte a szavazati jogok automatikus megvonásának koncepcióját. Ehelyett „a bíróság korlátozhatja valamely személy jogképességét, amennyiben az adott személy egy nem csupán átmeneti mentális zavar miatt jogilag nem cselekvőképes, és meghatározza, hogy milyen mértékben korlátozza az adott személy önálló jogi cselekvőképességét” (57. cikk (1) bekezdés),
- a **Belgiumban** elfogadott, a fogyatékosági rendszerek reformjáról és az emberi méltósággal összhangban álló, új védelmi jogállás bevezetéséről szóló 2013. március 17-i törvény bevezette a cselekvőképesség védelmét. A jogszabály azon a vélelmen alapul, hogy minden személy (köztük az értelmi fogyatékosok is) jogosult arra, hogy a lehető legmesszemenőbb mértékben önmaga gyakorolja a jogait. A „békebírónak” a „testre szabott” szabályozás meghatározásakor meg kell adnia, hogy a védett személy mely cselekvések elvégzésére nem minősül képesnek (mind a vagyontárgyak kezelését, mind a személyes jogok gyakorlását illetően). E cselekvések között szerepelhetnek a szavazati jogok is, így az egyes személyek szavazati jogoktól való automatikus megfosztását egy rugalmasabb mechanizmussal váltották fel,
- **Írországban** 2015. december 30-án iktatták be a támogatott döntéshozatalról (cselekvőképességről) szóló törvényt. A jogszabály modern törvényi keretet biztosít a cselekvőképességgel kapcsolatos nehézségekkel élő felnőttek általi döntéshozatal támogatásához. Az új rendszer a gyámsági modell helyett több különböző támogatási alternatívát hoz létre (a döntéshozatalt segítők, együttes döntéshozók vagy döntéshozatali képviselők). E megközelítés eredményeképpen eltörölték a szavazati jogtól való megfosztás lehetőségét,
- **Dániában** a parlament 2016 áprilisában megváltoztatta a helyhatósági és az európai parlamenti választásokkal kapcsolatos szabályokat. Azóta minden felnőtt polgárnak jogában áll, hogy szavazzon e választásokon. Még mindig léteznek korlátozások a nemzeti parlamenti (*Folketinget*) választásokkal kapcsolatban, mivel a dán alkotmány kimondja, hogy ha egy személyt megfosztottak a jogképességétől, úgy automatikusan elveszti azt a jogát, hogy szavazzon a nemzeti parlamenti választásokon. 2019. január 1-jén azonban hatályba lépett a gyámságról szóló törvény módosítása, amely lehetővé teszi a részleges gyámság intézményét (az eddig is meglévő teljes gyámsággal párhuzamosan). Ennek alapján minden olyan személy szavazhat a nemzeti parlamenti választásokon is, akinek jogképességét csak részlegesen vonták meg,
- **Szlovákiában** az Alkotmánybíróság 2017. március 22-én úgy ítélt meg, hogy a szavazati jogtól való, értelmi fogyatékoságon alapuló megfosztás ellentétes a Szlovák Köztársaság

alkotmányával. A választási jog e rendelkezései 2017. november végén, hat hónappal a bírósági ítélet közzétételét követően hatályukat veszítették,

- 2018. december 5-én a **spanyol** képviselőház egyhangúlag elfogadta a 2/2018. sz. sarkalatos törvényt, amely az általános választási rendszerről szóló, 1985. június 19-i 5/1985. sz. sarkalatos törvényt módosítja, valamennyi fogyatékossgal élő személynek garantálva a választójogot. Az új törvény december 6-a, a spanyol hivatalos közlönyben (Boletín Oficial del Estado) való megjelenése óta hatályos. E jogszabály-módosítást követően egyetlen fogyatékossgal élő személy sem fosztható meg szavazati jogától, azok pedig, akiket korábban megfosztottak e joguktól, automatikusan visszanyerik azt. A módosítást a fogyatékossgal élő személyek főbb spanyolországi szövetségei (CERMI, Grupo Social ONCE, Plena Inclusión, FIAPAS) által éveken át folytatott lobbitevékenység eredményeképpen fogadták el,
- 2019. január 29-én a **német** szövetségi alkotmánybíróság úgy ítélt, hogy alkotmányellenes az országos választójogi törvény azon előírása, amely a gyámság alá helyezett személyeket megfosztja szavazati joguktól. Mindemellet ha a törvény bizonyos feltételeknek megfelel, alkotmányosan indokolt lehet valakit megfosztani szavazati jogától. E határozatot követően várható, hogy módosítják a választójogi törvényt, szavazati jogot biztosítva legalább azon jelentős létszámú csoport számára, akik jelenleg meg vannak fosztva attól,
- 2019. február 16-án a **francia** nemzetgyűlés elfogadta a 2019–2022-re vonatkozó tervezésről és az igazságügyi reformról szóló törvényt, mely egyebek mellett hatályon kívül helyezi a választójogi törvény azon cikkét, amely a gyámügyi bírakat feljogosította a gyámság alatt álló felnőttek szavazati jogainak megvonására. Így várhatóan minden állampolgárnak joga lesz szavazni, legkésőbb a soron következő, 2020-as helyhatósági választásokon.

5.3 Észrevételek

- 5.3.1 Az európai parlamenti választásokon való szavazás jogát nemcsak a CRPD-re és az ENSZ más jogi aktusaira, az Európai Unió alapvető jogi aktusaira és a nemzetközi szervezetek által elfogadott más kulcsfontosságú dokumentumokra tekintettel kell elismerni, hanem mindenekelőtt az emberi méltóság fontos elemeként is.
- 5.3.2 Semmi sem indokolja, hogy a fogyatékossgal élő személyek jogainak védelmét célzó, a segítségnyújtási vagy a gyámsági modellen alapuló rendelkezéseket olyan rendelkezésekkel kombinálják, amelyek következtében nem szavazhatnak, azaz nem gyakorolhatják alapvető állampolgári jogukat.
- 5.3.3 Az Európai Parlamentnek és más uniós intézményeknek minden lehetséges intézkedést meg kell tenniük, hogy felgyorsítsák a tagállami jogrendszerek módosításának folyamatát, amely elvezet a fogyatékossgal élő személyek szavazati jogaival kapcsolatos összes jogi korlátozás eltörléséhez.

6. A szavazati jogok technikai korlátai

6.1 A fogyatékossgal élő személyek információkhoz való hozzáférése a választás napja előtti időszakban

6.1.1 Sok tagállamban léteznek olyan mechanizmusok, amelyek révén a fogyatékossgal élő személyeket a szükségleteikhez igazított formában látják el a választásokra vonatkozó információkkal. Ezek a gyakorlatok gyakran bevett szokásokon alapulnak, nem pedig kifejezett jogi rendelkezésen. Ezen információk biztosítása a hatóságok feladata, és a pártokat vagy jelölteket képviselő jelölő szervezetek, a nem kormányzati szervezetek vagy a média által saját kezdeményezésre és saját költségre tett intézkedések csak kiegészíthetik, ám nem pótolhatják ezeket az információkat.

6.1.2 A választások dátumára, a szavazás módjára, valamint a szavazás más – szavazóhelyiségen kívüli – formáira vonatkozó megbízható információkhoz való jog elválaszthatatlanul összekapcsolódik a választásokban való részvétel jogával. A választásokért felelős közintézmények az uniós tagállamok nagy többségében a lakóhelyükön ellátják a szavazókat a témára vonatkozó alapvető információkkal, egyes országokban pedig segélyhívó telefonszámokkal és az adott intézmény weboldalának címével is. Ez a tájékoztatás a közvetlenül az otthonokba eljuttatott ismertető vagy tájékoztatók, illetve a lakóépületekben és közterületeken elhelyezett közlemények, illetve – mint például **Dániában** és **Litvániában** – az összes szavazó számára biztosított, különleges, névvel ellátott szavazólapok formájában valósul meg. A közintézmények részéről nyújtott tájékoztatás azonban nyolc tagállamban nagyon korlátozott, és azt kizárólag a média és az internet révén biztosítják.

6.1.3 A szavazóknak nyújtott tájékoztatás csak néhány országban veszi figyelembe a fogyatékossgal élő személyek szükségleteit. Például:

- a **svéd** választási hivatal (Valmyndigheten) weboldala nemcsak svédül és 30 másik nyelven nyújt teljes körű tájékoztatást a szavazóknak, hanem egyszerűsített svéd és jelnyelven is¹⁶,
- szintén **Svédországban** – valamint **Németországban**¹⁷ is – rendelkezésre áll egy „beszélő” internetes portál, ahol a vakok és látássérültek, valamint azok, akiknek nehézséget okoz az olvasás (például a diszlexiások) meghallgathatják a felolvasott információkat,
- **Bulgáriában** a Központi Választási Bizottság a weboldalán közzétett egy, a fogyatékossgal élő személyeknek szánt filmet, amely a szavazás menetét mutatja be. A film jelnyelvi tolmácsolással is elérhető,
- a Vakok Könyvtára **Szlovákiában** tájékoztató anyagokat ad ki arról, hogyan kell szavazni a szavazólap segítségével, valamint kiadja a jelöltek teljes listáját Braille-írással és hangfelvételen,
- **Németországban** a vakok és gyengénlátók szavazólapmintákat rendelhetnek szervezetüktől, a Deutscher Blinden- und Sehbehindertenverbandtól, melyet jogszabály kötelez e minták elkészítésére és terjesztésére, és erre közfinanszírozást kap. A mintát egy CD-vel együtt

¹⁶ [Valmyndigheten - Teckenspråk.](#)

¹⁷ [Der Beauftragter - Barrierefreiheit - Wahlen.](#)

küldik ki, amelyen megtalálhatók a mintával kapcsolatos útmutatások, valamint a választásra vonatkozó hivatalos információk,

- **Spanyolországban**¹⁸ és **Lengyelországban**¹⁹ a vakok számára elérhető szavazási módokat ismertető filmeket az állami hatóságok és nem kormányzati szervezetek teszik elérhetővé az interneten,
- a **Cseh Köztársaságban** a Belügyminisztérium általános tájékoztató füzetet küld a fogyatékossgal élőkért felelős kormányhivatalnak (az összes polgár számára terjesztett formában), amely a füzetet továbbítja a fogyatékossgal élők szakosodott szervezeteinek, hogy azok a tagjaik/ügyfeleik szükségleteihez igazított formában feldolgozzák ezeket az információkat,
- **Belgiumban** a választások előtt rögzítenek egy útmutatót, amely akadálymentesen bemutatja, hogyan kerül sor az elektronikus szavazásra a szavazóhelyiségekben²⁰,
- **Szlovéniában** az érintett minisztériumok minden választás előtt közleményt küldenek a kórházaknak és a tartós szociális gondozást végző intézményeknek, amelyben leírják, hogy az ezen intézményekben tartózkodók hogyan gyakorolhatják szavazati jogukat,
- ugyancsak **Szlovéniában** a jelöltek végleges listáit legkésőbb 15 nappal a szavazás napja előtt az ország összes háztartásába eljuttatják,
- **Romániában** az Állandó Választási Hatóság egy online térképet biztosít, amelyen az összes szavazóhelyiséget feltüntetik; a szavazók e térkép segítségével megkereshetik a szavazóhelyiséget és megnézhetik, hogy aktuális tartózkodási helyükről vagy a térképen kiválasztott más helyről hogyan juthatnak el oda,
- **Finnországban** a Braille-írással készült választási tájékoztató füzetet az Igazságügyi Minisztérium fizeti, de a Látássérültek Finn Szövetsége (Näkövammaisten liitto ry) készíti el és terjeszti; a soron következő választásokra vonatkozó információkat az interneten több nyelven közzéteszik, és írásbeli tájékoztatókat is közzétesznek egyszerű finn és egyszerű svéd nyelven, valamint videó formájában két jelnyelven (finn²¹ és finnországi svéd), valamint egyszerű finn²², egyszerű svéd és egyszerű angol nyelven,
- **Lengyelországban** a helyi hatóságok honlapjukon tájékoztatást nyújtanak arról, hogy a fogyatékossgal élő személyeknek milyen lehetőségei vannak a szavazóhelyiségekbe történő elszállítást illetően,
- **Spanyolországban** a Választói Nyilvántartó Hivatal egy külön honlapot biztosít, amelyen a szavazók személyazonossági kártyájuk számának vagy nevük és születési idejük megadásával tájékoztatást kaphatnak arról, hogy mely szavazóhelyiségben, mely szavazatszámú bizottságnál adhatják le szavazatukat,
- **Írországban** a választás napján könnyen megjegyezhető telefonszámon (a választás dátuma) ingyenes forródrót is hívható, ahol részletesen elmagyarázzák a fogyatékossgal élők számára a szavazás menetét,

18 <https://www.youtube.com/watch?v=ThjZtOyIM3U>.

19 <http://www.wyborybezbarier.org/braille.html>.

20 e.g. <https://www.youtube.com/watch?v=8sWrV4S-P4c&feature=youtu.be>.

21 <https://www.youtube.com/watch?v=8vOHkq7ugUA&index=1&list=PLBOD3s07Ie2xrtsEnxJT5gLZ6U5zBHEI>.

22 <https://www.youtube.com/watch?v=482izpHIOqY>.

- **Lengyelországban** a Nemzeti Választási Bizottság választásokkal kapcsolatos, a televízióban és az interneten közvetített összes sajtótájékoztatója jelnyelvi tolmácsolással is elérhető²³.

6.1.4 A csökkent mozgásképességű személyek (köztük a kerekesszékekkel közlekedők), a vakok és gyengénlátók számára nagyon fontos, hogy tájékoztatást kapjanak arról, hogy egy-egy adott szavazóhelyiséget hogyan igazítottak hozzá a szükségleteikhez, és hogy kérésre kaphatnak-e segítséget a hatóságoktól. Az ilyen információkhoz való jogot a különböző országokban nagyon eltérő módon biztosítják. Egyes országokban a hatóságok feltételezik, hogy mivel az összes szavazóhelyiség akadálymentessé tétele jogszabályi kötelezettség, így minden helyiségnek valóban teljes mértékben igazodnia kell a fogyatékosokkal élő személyek szükségleteihez. Egy másik csoportot alkotnak azok az országok, amelyekben kötelező a szavazó lakóhelyének megfelelő szavazóhelyiségben szavazni, és nincs lehetőség ennek megváltoztatására. Emiatt a hatóságok felismerik, hogy az ilyen információknak nem lenne sok hasznuk, és ezért ezeket nem szükséges biztosítaniuk. Az országok döntő többségében azonban a hatóságok megpróbálják továbbadni ezeket a fontos információkat, vagy telefonon, vagy a honlapjukon. Erről többnyire a helyi hatóságok gondoskodnak, amelyek rendszerint saját területükön kötelesek előkészíteni a szavazóhelyiségeket. Ezek az információk gyakran hozzáférhetők a választásokat szervező központi intézmény oldalán, vagy telefonos segélyvonalon keresztül is. Olykor azonban előfordul, hogy az adott szavazóhelyiség akadálymentességére vonatkozó információk megszerzésének folyamata túlságosan formalizált (például írásbeli kérelmet kell benyújtani).

6.1.5 Sok pozitív példa is akad az EU-ban:

- **Litvániában** a Központi Választási Bizottság honlapján elérhető egy elektronikus térkép, amelyen feltüntetik a csökkent mozgásképességű személyek igényeihez igazított szavazóhelyiségeket, és hasonló megoldás létezik **Lengyelországban** is,
- **Észtországban** akár nagyon részletes, technikai jellegű válaszokat is lehet kapni, mivel minden szavazóhelyiségnek saját telefonszáma van,
- **Németországban** az összes szavazó részére kiküldött választási értesítőnek tájékoztatást kell tartalmaznia arról, hogy a szavazóhelyiség akadálymentes-e, és meg kell adnia egy telefonszámot, amelyen tájékoztatást lehet kérni az akadálymentes szavazóhelyiségekről.

6.1.6 Észrevételek

- a) A választások dátumára, az alapvető szabályokra és a szavazás lehetséges formáira, valamint a fogyatékosokkal élő személyek szükségleteihez való alkalmazkodásra vonatkozó információkat megfelelően tovább kell adni. Ezt olyan módon kell tenni, amely figyelembe veszi a szavazók körében létező fogyatékosok különböző típusait, külön figyelmet fordítva a vakok, a látássérültek és a siketek, valamint a szellemi fogyatékosok szükségleteire.

²³

Pl. <https://www.youtube.com/watch?v=S9tStaM5XSQ>.

- b) Az ilyen információk összeállításakor és közlésekor a hatóságoknak együtt kell működniük a fogyatékossgal élő személyeket képviselő szervezetekkel annak biztosítása érdekében, hogy az információkat a lehető legeredményesebben továbbítsák. A hatóságoknak az ilyen szervezetek által végzett tevékenységek finanszírozását is meg kell fontolniuk.
- c) A fogyatékossgal élő személyek gyakran korlátozottan tudnak önállóan közlekedni, és jobban rászorulnak a körülöttük élők támogatására. Ezért nagyon fontos, hogy az információkat közvetlenül a fogyatékossgal típusából adódó egyéni szükségletekhez igazodó formában biztosítsák. Ezen emberek elérésének nem lehet az egyetlen csatornája a közmédia és az internet, bármilyen fontos kommunikációs eszközök is ezek.
- d) Az Unióban minden szavazó számára könnyen megismerhetővé kell tenni, hogy egy adott szavazóhelyiség ténylegesen mennyire akadálymentesített az önálló mozgásra korlátozottan képes személyek számára.
- e) Nagyon fontos, hogy telefonon, illetve további kérdéseket feltéve tájékoztatáshoz lehessen jutni. Az egyik probléma, hogy jelenleg kevés tagállam kínál ilyen jellegű megoldást, amelynek pedig széles körben rendelkezésre kellene állnia.
- f) Úgy tűnik, hogy a szellemi fogyatékosok számára a legeredményesebben képekkel nyújtható megfelelő tájékoztatás. Sajnos ezt az eszközt az Európai Unióban nagyon ritkán használják.

6.2 Szavazás a szavazóhelyiségben

6.2.1 A választásokon való részvétel alapvető, legnépszerűbb és egyes országokban egyedüli formája a szavazóhelyiségben való szavazás. Ezért rendkívül fontos, hogy a szavazóhelyiségeket teljes mértékben akadálymentessé tegyék a különféle fogyatékossgal élő személyek számára, valamint hogy a szavazatszámoló bizottságok – mint a választási eljárás szavazóhelyiségekben való lebonyolításáért felelős szervek – számára engedélyezzék az ilyen személyek igényeinek megfelelő, szükséges segítségnyújtást és ellássák őket az ehhez szükséges eszközökkel. Az ilyen szavazók számára a szavazást lehetővé tevő más jogi és szervezési megoldások (pl. postai úton történő szavazás, mozgóurnás szavazás, képviselő útján történő szavazás, idő előtti szavazás egyes szavazóhelyiségekben) kiegészítő lehetőségnek tekinthetők a fogyatékossgal élő személyek számára, nem helyettesíthetik azonban az ahhoz való jogukat, hogy a szavazás napján személyesen szavazhassanak valamely szavazóhelyiségben.

6.2.2 A fogyatékossgal élők 12 tagállamban nem jogosultak arra, hogy másik szavazóhelyiséget válasszanak, például azért, mert a fogyatékossgaik miatt egy másik szavazóhelyiséget kényelmesebbnek ítélnék, mint a lakóhelyük alapján számukra kijelölt szavazóhelyiséget. Szerencsére 15 tagállamban létezik ilyen lehetőség. Az eljárás rendszerint egyszerű. Például:

- **Magyarországon** legkésőbb a választás előtt két nappal bárki jelezheti (a Nemzeti Választási Iroda honlapján keresztül, az önkormányzatot személyesen felkeresve vagy postai úton), hogy akadálymentes szavazóhelyiségre van szüksége. Hasonló eljárást alkalmaznak több más országban is, köztük **Szlovéniában** (háromnapos határidővel) és **Dániában** (nyolcnapos határidővel),

- **Olaszországban** ilyen eljárásra a szavazás napján is lehetőség van, sőt, a helyi hatóságok a csökkent mozgásképességű személyek számára a szükségleteikhez igazodó szavazóhelyiségbe való elszállítást is biztosítják. A szállítást **Bulgáriában** is biztosítják,
- **Horvátországban** és **Lengyelországban** a szavazóknak két lehetőségük van: szavazhatnak a lakóhelyükön kívül, feltéve, hogy követik az előzetes regisztrációs eljárást (a lakóhelyüktől távol szavazó választók névjegyzékébe való felvételt), vagy olyan igazolást szereznek, amellyel bármely szavazóhelyiségben szavazhatnak,
- **Szlovákiában** a szavazó személyesen szavazókártyát kérhet az állandó lakóhelye szerinti önkormányzatnál, akár a szavazás előtti utolsó munkanapon is (ekkor a kártyát azonnal kiadják számára), illetve levélben vagy e-mailben legalább 15 munkanappal a szavazás napja előtt (ekkor az önkormányzat a kérés beérkezésétől számított három munkanapon belül kiküldi a kártyát),
- a **Litvániában** bevezetett eljárás rendkívül rugalmas: akár a választás napján, a szavazó által választott szavazóhelyiségben is elvégezhető. A szavazatszámláló bizottság elektronikus kérést küld a lakóhely alapján a szavazó számára kijelölt szavazóhelyiségnek, majd miután elektronikus megerősítést kapott arról, hogy a szavazó még nem szavazott egyetlen másik szavazóhelyiségben sem, a személyt felveszik azon szavazóhelyiség szavazói névjegyzékébe, amelyben megjelent,
- **Hollandiában** szintén lehetőség van a szabadon megválasztott szavazóhelyiségben való szavazásra,
- **Németországban** minden választópolgár igényelhet szavazókártyát (Wahlschein), legkésőbb a választás napja előtti második napon 18 óráig. E szavazókártyával a választó a közigazgatási körzetében vagy városában található bármely szavazóhelyiségben leadhatja szavazatát.

6.2.3 A tagállamok jogai nagyon különböző módokon foglalkoznak a szavazóhelyiségek fogyatékossgal élő személyek szükségleteihez való alkalmassá tételével. 11 uniós ország azt az általános elvet alkalmazza, hogy az összes szavazóhelyiséget hozzá kell igazítani a fogyatékossgal élők szükségleteihez. Közelebbről megnézve azonban kiderül, hogy ezt az akadálymentességet a gyakorlatban meglehetősen szűken értelmezik: csupán azt jelenti, hogy nincsenek fizikai akadályok a szavazóhelyiségbe érkező kerekesszékesek számára, akiket más személyek is kísérhetnek, akik szükség esetén segítenek tolni a kerekesszéket. Számos más problémát azonban nem vesznek figyelembe: így például a vakok szükségleteit, azoknak a területeknek a megfelelő elrendezését, ahol az emberek a helyiségen belül közlekednek, valamint a szavazóhelyiségekben kihelyezett hivatalos közlemények kialakítását és megjelenítését. Hat tagállamnak nincsenek a szavazóhelyiségek fogyatékossgal élők szükségleteihez való hozzáigazítására vonatkozó szabályai. Több tagállam általános szabállyá tette a szavazóhelyiségek akadálymentességét, amit figyelembe kell venni, amikor arról döntenek, hogy hol alakítsanak ki szavazóhelyiséget.

6.2.4 Csak néhány tagállam ismerte el realista módon, hogy nem képes rövid távon az összes szavazóhelyiséget a fogyatékossgal élők igényeihez igazítani. Ugyanakkor azt is felismerték, hogy kifejezetten meg kell állapítani kötelezettségként legalább egyes szavazóhelyiségek akadálymentességének biztosítását, számszerű mutatók bevezetése révén:

- **Lengyelországban** a szavazóhelyiségek legalább 50%-ának akadálymentesnek kell lennie,
- **Ausztriában** minden önkormányzat területén és Bécs minden egyes kerületében legalább egy akadálymentes szavazóhelyiségnek kell lennie,
- **Magyarországon** és **Írországban** minden településen legalább egy akadálymentes szavazóhelyiségnek kell lennie.
- **Litvániában** a Központi Választási Bizottság, a fogyatékossgal élők litvániai fóruma és a litvániai városok szövetsége 2018. november 26-án aláírt egy megállapodást, amely garantálja, hogy a szavazóhelyiségek legalább 50%-a teljes mértékben akadálymentesített legyen.

6.2.5 A szavazóhelyiségek legtöbbször középületekben (például iskolákban, egészségügyi intézményekben, önkormányzati irodákban) található, amelyek a választások céljaira ingyenesen felhasználhatók. Sajnos ezek között sok régi épület található, amelyeket nem igazítottak a fogyatékossgal élő személyek szükségleteihez. Érdekes megoldást alkalmaznak **Litvániában**²⁴: amennyiben a szavazóhelyiségek nem alakíthatók át vagy szerelhetők fel a fogyatékossgal élő személyek szükségleteinek megfelelően, úgy a szavazóhelyiségek céljaira alkalmas helységeket kell kibérelni, amelynek költségét az állami költségvetés fedezi.

6.2.6 Gyakran előfordul, hogy a fogyatékossgal élő szavazó szeretné, hogy a szavazóhelyiségbe elkísérhesse egy választása szerinti személy, aki segíthet neki legalább bizonyos, a szavazással kapcsolatos tevékenységekben, így például a szavazólap elkérésében, a választott jelölt szavazólapon való bejelölésében vagy feltüntetésében, valamint a szavazólap urnába való elhelyezésében. Az ilyenfajta segítségnyújtás a legtöbb tagállamban megengedett, és a szabályok e területen nagyon rugalmasak. A segítőt általában kötelezően a választónak kell kiválasztania, és ezt a döntést senki nem támadhatja meg. Gyakori korlátozás, hogy a szavazatszámlláló bizottságok tagjai nem lehetnek ilyen segítők. Ugyanakkor például **Svédországban, Luxemburgban, Dániában** és **Németországban** a szavazók a szavazatszámlláló bizottság tagjai közül is választhatnak segítőt, **Finnországban** a bizottság valamely tagját és a minden szavazóhelyiségben jelenlévő úgynevezett választási segítőt is kijelölhetik segítőként, **Magyarországon** pedig vagy egy szabadon választott személy, vagy a bizottság két, együtt eljáró tagja segítheti a szavazót.

6.2.7 Sok országban nincs korhatár, és így olyasvalaki is lehet segítőt, aki maga még nem jogosult szavazásra (pl. a szavazó gyermeke vagy unokája). Ez a helyzet például **Franciaországban, Belgiumban, Lengyelországban, Németországban, Svédországban, Ausztriában** és **Litvániában**. Sok ország ugyanakkor előírja, hogy a segítőnek magának is szavazásra jogosultnak kell lennie (tehát el kell érnie a korhatárt), sőt azt is, hogy jogosult legyen az adott szavazóhelyiségben szavazni. Ez nehézséget jelent a szavazók számára, és egyes esetekben

24

Az európai parlamenti választásokra vonatkozó törvény közelmúltbeli módosításai, amelyek 2019. július 1-jével lépnek hatályba.

megakadályozhatja őket a szavazásban. A szavazatszámoló bizottságnak esetenként értékelnie kell, hogy a fogyatékossgal élő szavazó által kijelölt segítő képes lesz-e segítséget nyújtani, vagy hogy az adott szavazónak ténylegesen szüksége van-e segítő segítségére. Egy tagállamban a választóknak esküt kell tenniük arról, hogy valóban vakok és segítőre van szükségük. A törvény meghatározza az eskü szövegét és a választott segítőnek felteendő részletes kérdéseket. Az egész eljárásnak a szavazóhelyiség zárása előtt legalább két órával be kell fejeződnie, ellenkező esetben a segítővel történő szavazást elutasíthatják. Ezeket az előírásokat indokolatlannak kell tekinteni, akár csak azon szabályokat, amelyek meghatározzák azokat a fogyatékossgtípusokat, amelyek a szavazót segítő igénybevételére feljogosítják (pl. csak a vakok), valamint a szavazókra (főként a látássérült szavazókra) vonatkozó azon előírást, hogy orvosi igazolást nyújtsanak be arról, hogy nem képesek önállóan szavazni és segítségre szorulnak. Ugyanez vonatkozik arra a kötelezettségre, hogy a fogyatékossgal élő személyt kísérő segítőnek előre regisztrálnia kell magát.

6.2.8 Kétségek merülnek fel azzal a két országban alkalmazott szabállyal kapcsolatban, amely szerint a segítői feladatokat csak a szavazatszámoló bizottság tagjai láthatják el. Ez nincs összhangban a titkos szavazás elvével, különösen a kisebb közösségekben, ahol mindenki ismer mindenkit, és visszatarthatja az embereket attól, hogy részt vegyenek a szavazásokon.

6.2.9 A tagállamok nagy többségében kötelező egy kijelölt területet használni (pl. szavazófülke), hogy a szavazólapot szabadon ki lehessen tölteni. E szabályt azonban a legtöbb esetben nem alkalmazzák korlátozóan. Hasonlóan rugalmas megközelítést követnek azzal a követelménnyel kapcsolatban, hogy a szavazófülkéket egyszerre csak egy személy használhatja, legfeljebb a segítőjével együtt.

6.2.10 **Szlovákiában** ha egy szavazóhelyiség egy fogyatékossgal élő számára nem akadálymentes, a szavazólapot és az urnát kiviszik a szavazóhelyiségen kívülre, hogy az illető tudjon szavazni. **Belgiumban** a szavazók a fogyatékossgal élő személyek szükségleteihez igazított külön szavazófülkét használhatnak, amelyet akadálymentesen helyeznek el, akár a szavazóhelyiségen kívül is. **Horvátországban** a szavazatszámoló bizottság tagjai kivisznek egy szavazólapot a szavazóhelyiségen kívülre, átadják azt a szavazóhelyiséget megközelíteni nem képes személynek. Ez a személy ezután a kitöltött és összehajtott szavazólapot borítékba helyezi és átadja a szavazatszámolóknak, akik azt beviszik a szavazóhelyiségbe, kiveszik a szavazólapot a borítékból, és az urnába helyezik.

6.2.11 A szavazóhelyiségek és ezen belül a szavazófülkék különböző tagállamokban előírt elrendezésének kérdése sokféle aggályt vet fel. Egyetlen uniós tagállam sem vezetett be átfogó megoldást, hogy szabványosítsa a szavazóhelyiségek oly módon történő berendezését és működtetését, hogy azt az összes szavazó számára felhasználóbarátnak lehessen tekinteni. Mindezt előrebocsátva, **Lengyelországban** például nagyon részletes szabályok határozzák meg azokat a normákat, amelyeknek a fogyatékossgal élők számára hivatalosan akadálymentesnek minősített szavazóhelyiségeknek meg kell felelniük. **Belgiumban** eközben minden választás előtt részletes útmutató készül a helyi hatóságok számára arra vonatkozóan, hogyan kell előkészíteniük a szavazóhelyiségeket. Az útmutatásokat az interneten is közzéteszik, így azok a választók számára is széles körben hozzáférhetők. Ezek megadják egyebek mellett a

közlemények betűméretét, a folyosók minimális szélességét, a rámpák és előterek meredekségét, a szavazóhelyiségek előtti parkolóhelyek előkészítését és az urnák méreteit²⁵.

- 6.2.12 Nagyon gyakori hiba az azon területre vonatkozó koncepció hiánya, ahol az emberek egyik helyről a másikra haladnak, és hogy így nem fordítanak gondot a szavazóhelyiségben a szavazás egymást követő szakaszainak (a szavazók regisztrációjának és a szavazólap átvételének a helye, a szavazófülkék és az urnák helye) elhelyezésére. Ebből adódóan a szavazóknak gyakran kis területen kell egymás mellett elhaladniuk, ami nem csak a fogyatékossgal élő személyek számára terhes.
- 6.2.13 A leggyakoribb nehézségek közé többek között a következők tartoznak: túlzottan kicsi szavazófülkék, amelyeket a kerekesszékesek csak nagy nehézségek árán tudnak használni (például gyakran odébb kell helyezni egy széket, hogy a kerekesszék eljuthasson az asztalig), nem választható meg a szavazólap kitöltésének módja (ülve vagy állva), nagyon kicsi asztalokon tölthető ki a szavazólap (a szavazó általában csak a padlóra tudja letenni a táskáját), az urnán úgy helyezik el a nyílást, hogy egyes fogyatékossgal élő szavazók nem tudják önállóan bedobni a szavazólapjukat.
- 6.2.14 A szavazólapok urnába való belehelyezését illetően a szabályok a legtöbb országban rugalmasak. A szavazólapot nemcsak a szavazó helyezheti bele az urnába, hanem az általa kijelölt más személy is. Ezt gyakran a gyermekek teszik, ha az egész család elmegy a szavazóhelyiségbe. A **Cseh Köztársaságban**, **Németországban** és **Görögországban** például a bizottság bármely tagja is segíthet, még ha nem is segít, **Portugáliában** pedig a szavazólapot mindig visszaadják a szavazatszámoló bizottság egyik tagjának, aki azt az urnába helyezi. Aggályok merülnek azonban fel a „végső érintéssel”, azaz azzal a két országban alkalmazott gyakorlattal kapcsolatban, amely megköveteli, hogy – még ha fogyatékkal élő is – a szavazó legyen az utolsó személy, aki a szavazólapot megfogja, mielőtt az az urnába kerülne.
- 6.2.15 A választások fontos szempontja az információkhoz való hozzáférés a szavazóhelyiségben. A nemzeti jog pontosan meghatározza a szavazóhelyiségekben rendelkezésre álló információk körét, és ezt két dologra korlátozza: az összes jelöltre vonatkozó alapvető, hivatalos információkra, és a szavazás módjára vonatkozó információkra. A fogyatékossgal élő személyek legtöbbször szóbeli tájékoztatást kapnak a szavazatszámoló bizottság tagjaitól, ami lehetővé teszi a problémák gyors kezelését és az információknak az adott szavazó szükségleteihez igazodó módon történő átadását. Nehézségek merülhetnek fel, ha a tájékoztatást igénylő személy siket és jelnyelvet használ, mivel csak néhány országban van lehetőség online elérhető jelnyelvi tolmács igénybevételére.
- 6.2.16 A szavazóhelyiségekben gyakran hivatalos közleményeket helyeznek ki, amelyeket a választásokat lebonyolító nemzeti szerv adott ki. Általános hiba, hogy ezeket a közleményeket kényelmetlenül magasan helyezik el, azaz úgy, hogy például a kerekesszék-használók nem tudják elolvasni azokat. Ugyanakkor **Lengyelországban** például a szabályok nagyon pontosan meghatározzák, hogy az információknak mindenki számára olvashatónak kell lenniük.

25

[Vlaanderenkiest - Toegankelijke verkiezingen: een overzicht.](#)

6.2.17 Egyes országok további, a szavazóhelyiségekben rendelkezésre álló megoldásokat vezetnek be bizonyos típusú fogyatékossgal élő személyek számára:

- **Spanyolországban** a választási honlapon elérhető, a választásokról és az akadálymentességről szóló, könnyen olvasható tájékoztató füzeteket ki is nyomtatják, és minden szavazóhelyiségbe elküldik. E füzeteket a Belügyminisztérium készíti el minden választásra a fogyatékossgal élő személyek főbb szövetségeivel együttműködésben,
- **Litvániában** a szavazóhelyiségben rendelkezésre állnak a Központi Választási Bizottság által kiadott, a szavazás módjáról írásbeli tájékoztatót nyújtó és Braille-írással is kiadott füzetek,
- **Máltán** a törvény értelmében minden szavazóhelyiségben lennie kell hanglejátszóknak és egy Braille-írással sablonnak, amely felsorolja a szavazólapon szereplő jelölteket és pártokat,
- **Portugáliában és Írországban** minden szavazóhelyiségben kihelyezik a szavazólap nagyított másolatát,
- egyes tagállamokban (pl. **Svédországban, Belgiumban** vagy **Hollandiában**) a szavazók nagyítót használhatnak, amelyet minden szavazóhelyiségben biztosítanak.

6.2.18 Észrevételek

- a) A meglévő szabályok ellenére az Unióban található szavazóhelyiségek döntő többsége nem igazodik teljes körűen vagy általánosan a különféle típusú fogyatékossgal élő személyek szükségleteihez, és e helyzetet nem lehet gyorsan orvosolni. A legjobb megoldás ezért egyelőre annak lehetővé tétele, hogy a fogyatékossgal élő szavazók másik szavazóhelyiséget válasszanak, ha a szavazóhelyiséget a lakóhely szerint jelölték ki. A váltáshoz szükséges adminisztratív eljárásnak egyszerűnek és gyorsnak kell lennie.
- b) Az összes fogyatékossgal élő szavazónak szabadon meg kell tudnia választani, hogy ki legyen az a személy, aki a szavazóhelyiségben segíti a választás során. Az ilyen segítők tekintetében sok országban megszabott további feltételek nem tűnnek indokoltnak.
- c) Sok ország érdekes, praktikus mechanizmusokat vezetett be, amelyek révén a különféle fogyatékossgal élő szavazók jól hozzáférnek az információkhoz a szavazóhelyiségekben. Ezek közül a legfontosabbak – amelyek egyúttal gyorsan bevezethetők is – a következők: a hivatalos közlemények és a szavazólapok másolatainak megfelelő méretben és olyan magasságban való kihelyezése, hogy könnyen olvashatók legyenek; az információk Braille-írással való rendelkezésre bocsátása a vakok számára; online jelnyelvi tolmács igénybevétele a lehetősége.
- d) Rendkívül fontos nagyon részletes elveket meghatározni (jogszabályok, illetve a helyi hatóságoknak és a szavazatszámoló bizottságoknak szóló útmutatások formájában), amelyek meghatározzák a szavazatszámoló bizottságok lehetőségeit, valamint munkájuk szervezésének módját. E szabályoknak egyebek mellett meg kell határozniuk azon területek elrendezését, ahol az emberek akadálytalanul mozoghatnak; a szavazófülkék méretét, helyét és felszereltségét; az urna megközelíthetőségét; a szavazóhelyiségnél történő parkolás lehetőségét és a szavazóhelyiség megközelíthetőségét.

6.3 A szavazólap

6.3.1 A szavazatok leadása a választásokon Unió-szerte nagyon sokféleképpen történik. Ez gyakran egyike azoknak a tényezőknek, amelyek meghatározzák, hogy a fogyatékossgal élő személyeknek ténylegesen lehetőségük van-e az önálló szavazásra. Olykor előfordul, hogy a szavazólap kialakítása és a szavazás előírt formája nem leküzdhető akadályt képez, és a szavazáshoz egy másik személy segítségére van szükség, aki előtt a szavazónak fel kell fednie a választását.

6.3.2 Amennyiben a választási rendszer kiköti, hogy a szavazónak bizonyos fajta tevékenységet el kell végeznie, és ezen túlmenően elvégezhet bizonyos más tevékenységet is (pl. a szavazónak meg kell jelölnie egy politikai pártot, és ezenfelül feltüntetheti az általa előnyben részesített jelöltet is, ez azonban nem kötelező), a rendszernek lehetőséget kell teremtenie a fogyatékossgal élő szavazók számára, hogy valamennyi jogukat gyakorolhassák.

6.3.3 Azok a tevékenységek, amelyeket a tagállamokbeli szavazóknak el kell végezniük szavazatuk leadásához, három típusba sorolhatók:

- valamilyen jel feltüntetése a szavazólap meghatározott helyén („x”, „+”, „✓”, egy jelölőnégyzet kitöltése, egy szám bekarikázása),
- egy kártya kiválasztása több, a politikai pártok neveit tartalmazó kártya közül,
- valaminek a felírása a szavazólapra (szám, név vagy vezetéknev).

6.3.4 E szavazói tevékenységek figyelembevételével a tagállamok a következőképpen csoportosíthatók:

- olyan országok, amelyekben a szavazás abból áll, hogy a szavazólapon egy vagy több helyen egy jelet helyeznek el („x”, „+”), bekarikáznak egy számot vagy kitöltenek egy jelölőnégyzetet (megjelölve egy pártot vagy egy konkrét jelöltet, illetve valamely pártlistán szereplő jelölteket): **Ausztria, Belgium, Bulgária, Ciprus, Dánia, Hollandia, Horvátország, Lengyelország, Luxemburg, Magyarország, Németország, Portugália, Románia és Szlovénia,**
- olyan országok, amelyekben a szavazó először kiválasztja a kapott kártyacsomagból a párt nevét tartalmazó kártyát, majd azon egy jel (pl. „x” vagy „+”) elhelyezésével vagy egy adott jelölőnégyzet kitöltésével megadja az általa választott jelöltet vagy jelölteket: **Cseh Köztársaság, Görögország, Lettország és Szlovákia,**
- olyan országok, amelyekben a szavazás abból áll, hogy egy politikai párt neve mellé jelet tesznek, de a szavazónak meg kell adnia – illetve megadhatja – valamely konkrét jelölt (vagy jelöltek) számát vagy vezetéknevét is: **Litvánia, Olaszország,**
- olyan országok, amelyekben a szavazás abból áll, hogy a szavazólapra felírják a választott lehetőséget (párt neve, valamely adott jelölt száma vagy vezetékneve): **Finnország és Észtország,**
- olyan országok, amelyekben a szavazók semmilyen jelet nem tesznek és semmit nem írnak fel a szavazólapra, hanem a kapott csomagból kiválasztják a párt nevét tartalmazó kártyát, és azt teszik az urnába: **Franciaország és Spanyolország,**

- olyan országok, amelyekben a preferenciákat jelző számokat a jelöltek vezetékneve mellett szereplő rovatokba kell beírni: **Málta** és **Írország**,
 - egy bonyolult szavazólapot használó ország: **Svédország** (először három, különböző színű kártya közül kell választani, majd az adott kártyától függően általában – de nem minden esetben – lehetőség van egy rovat bejelölésére, vagy egy párt vagy jelölt nevének a beírására is).
- 6.3.5 Azon szavazók számára, akik a jelöltek nevét és a politikai pártok nevét tartalmazó, nyomtatott szavazólapokat kapnak, rendkívül fontos a karakterek és a szavazólapok mérete. A betűméretet és gyakran a szavazólap méretét is rendszerint a választások szervezéséért felelős szerv határozza meg. Léteznek azonban olyan országok is, amelyekben a papír méretét törvény rögzíti. E téren nagy különbségek vannak az uniós országok között, és a méretek az A4-es formátumtól akár az A2-es formátumnál is nagyobb méretek között szóródnak. A **Belgiumban** alkalmazott szabályok nagyon érdekesek, és kizárólag a szavazólap hosszát érintik, amely a régiótól függően 36 vagy 72 cm lehet, **Ciprus** pedig úgy döntött, hogy a szavazólap maximális méretének 16x70 cm-nek kell lennie. **Bulgáriában** külön füzetet állítanak össze, ha hosszú a jelöltek listája.
- 6.3.6 Az EP-választásokon való szavazás legnépszerűbb és egyúttal a legegyszerűbb formája, hogy a jelölt neve vagy a politikai párt neve melletti jelölőnégyzetbe „x”-et vagy más hasonló jelet írnak. E megoldást használják 12 országban, két országban e jelölőnégyzetet ki kell tölteni, két másik országban pedig az „x”-et a név vagy vezetéknev mellé kell írni anélkül, hogy annak külön kijelölt helye lenne.
- 6.3.7 A jelölés egyéb módjai közé tartozik, hogy a jelölt hivatkozási számát bekarikázzák (**Szlovákia**, **Szlovénia**), vagy a jelölt neve mellett a szavazatszámoló bizottságtól kapott bélyegzővel pecsétet helyeznek el (**Románia**). **Luxemburgban** a teljes lista jóváhagyásának tekintik, ha a szavazó kört rajzol vagy „x”-et (vagy hasonló jelet) tesz a szavazólap felső részére, jöllehet a szavazónak az is jogában áll, hogy hat szavazatát megossza az általa előnyben részesített jelöltek között; egy jelölt legfeljebb két szavazatot kaphat (ezt úgy jelzik, hogy két „x”-et tesznek a név mellé).
- 6.3.8 A legtöbb tagállam jogszabályai általánosan nagyon rugalmas megközelítést követnek a szavazólapon elhelyezett jelek minőségét illetően, bár például **Lengyelországban** ahhoz, hogy a szavazat érvényes legyen, az „x” két vonalának a kijelölt négyzeten belül kell találkoznia. Sok országban azonban úgy tekintik, hogy amennyiben nem merül fel kétség a szavazó szándékát illetően, nincs szükség túlságosan formális szabályok meghatározására, amelyek alapján a szavazatot érvénytelennek tekintenék például akkor, ha a két vonal nem pontosan metszi egymást, vagy ha a karika nem teljes. **Portugáliában** például a szavazatot figyelembe veszik, ha világosan jelzi a szavazó akaratát, még akkor is, ha a szavazó által beírt jel nem tökéletes vagy a négyzeten kívül van.
- 6.3.9 Egy szavazat érvényességének kérdése kapcsolódik az olyan technikai eszközök rendelkezésre állásához, amelyek segítségével a fogyatékossgal élő – különösen a vak és látássérült, illetve a korlátozott kéz ügyességű – személyek önállóan adhatják le szavazatukat annak biztos tudatában, hogy szavazataikat megfelelően elismerik és beszámítják. A szavazó hét tagállamban

egy speciális borítót kaphat a szavazólapra, amely pontosan megjelöli, hogy hová kell elhelyezni a megfelelő jelet²⁶. Ezek némelyike azonban nem tartalmaz Braille-jeleket, ami rendkívül megnehezíti a vakok számára, hogy önállóan szavazzanak. Más országokban hiányoznak az ilyen, vak és látássérült személyeket, valamint olyan személyeket segítő megoldások, akik számára nehézséget okoz, hogy jól olvashatóan írjanak, ami azt jelenti, hogy ezeknek az embereknek hozzátartozóik/közeli barátaik segítségére kell támaszkodniuk a szavazatuk leadásakor.

- 6.3.10 Azon hét ország közül, ahol a választópolgároknak az összes párt nevét tartalmazó kártyacsomagból kell kiválasztaniuk a választott politikai párt (jelölő szervezet) nevét tartalmazó kártyát (a szavazási eljárás egyetlen vagy első szakaszaként), mindössze két ország (**Spanyolország** és **Svédország**) vezetett be olyan mechanizmust, amely lehetővé teszi a vakok számára, hogy önállóan megtalálják a megfelelő kártyát: a kártyákat lezárt Braille-írással borítékokba helyezik, lehetővé téve a megfelelő kártya könnyű kivételét.
- 6.3.11 Hét tagállamban a választók a szavazólapra felírják a választott jelölt regisztrációs számát vagy nevét, illetve annak a pártnak a nevét, amelyre szavaznak. Ez a megoldás sokak számára komoly nehézséget jelent, és növeli annak a kockázatát, hogy sokak szavazatát az olvashatatlan kézírás miatt – amelyet gyakran valamilyen fogyatékoság okoz – érvénytelennek nyilvánítják, és így nem veszik figyelembe az adott jelöltre vonatkozó preferenciáikat, vagy csak az adott politikai pártra vonatkozó szavazatot számítják be. Egy tagállam esetében a választólapot érvénytelennek tekintik, ha a jelölt nyilvántartási számán kívül bármilyen egyéb jel vagy szó szerepel rajta. E tagállamok közül csak **Málta** nyújt segítséget a látássérült személyek számára: kérésre rendelkezésükre bocsáthatnak egy Braille-írással sablont és egy hanglejátszó berendezést. Ehhez nincs szükség előzetes bejelentésre, és ha a személy még így sem képes szavazni, akkor a szükségletnek megfelelően a választási segítő nyújt segítséget. A segítségnyújtás ideje alatt a szavazófülke területét más személyek előtt zárva tartják.
- 6.3.12 Egyes tagállamokban a szavazás nem egyetlen egyszerű lépésből áll, hanem a választónak több különböző lehetősége van, amelyek nehezen érthetőek lehetnek. **Litvániában** 0–5 előnyben részesített jelölt választható ki; **Szlovákiában** legfeljebb két jelölt választható ki; **Luxemburgban** a szavazó meghatározott számú szavazattal rendelkezik, amelyeket eloszthat a jelöltek között, sőt, egy jelöltnek akár két szavazatot is adhat; **Máltán** preferencia-sorrendet kell felállítani legfeljebb öt jelölt között; **Svédországban** pedig a szavazónak először három szavazólap közül kell kiválasztania egyet, majd a kiválasztott kártyától függően más-más módon kell eljárnia, ezenfelül pedig különleges esetekben nemcsak arra van lehetősége, hogy a listán szereplő jelöltek közül kiválassza az általa előnyben részesített jelöltet, hanem a listán nem szereplő személy nevét is beírhatja. Ezekben az országokban a hatóságok által biztosított útmutatók megpróbálják elmagyarázni a szavazók rendelkezésére álló egyes lehetőségek választásának a hatásait. A legbonyolultabb rendszerrel rendelkező **Svédországban** plakátok készülnek, amelyeken az ábrák lépésről lépésre ismertetik a szavazás menetét.

26

Ilyen borítók Írországból is rendelkezésre állnak, de csak népszavazások és elnökválasztások alkalmával.

6.3.13 Észrevételek

- a) A fogyatékossgal élő szavazók számára éppolyan fontosak a szavazás technikai vonatkozásai, mint az információkhoz való hozzáférés vagy a szavazóhelyiség akadálymentessége. A legkényelmesebb megoldás, ha úgy kell választani, hogy „x”-et vagy hasonló jelet kell írni egy kellően nagy méretű jelölőnégyzetbe. A vakok és a látássérültek, valamint azok számára, akiknek nehézséget okoz, hogy tollal jól olvashatóan írjanak, nagyon jó megoldást jelentenek a szavazólapok különleges borítói, amelyeket Braille-írással és könnyen olvasható szöveggel (pl. csak a jelöltek hivatkozási számaival) látnak el. A karika rajzolásával – pl. a jelölt hivatkozási számának bekarikázásával – történő szavazás jelentős akadályt képez a kezüket csökkent mértékben használni képes választók számára.
- b) Ha a szavazó az általa kapott kártyacsomagból választja ki a valamely politikai párt nevét tartalmazó kártyát, az egyes pártok kártyáin szereplő betűknek kellően nagyoknak kell lenniük, és minden kártyát ki kell nyomtatni Braille-írással is, vagy rendelkezésre kell bocsátani Braille-írással borított kártyákban is, hogy a vakok ki tudják választani a megfelelő kártyát.
- c) A jelölt számának vagy nevének vagy a párt nevének a szavazólapra való felírása megterhelő, és növeli a szavazat érvénytelenné nyilvánításának kockázatát. Ezért az ország választási hagyományaitól függetlenül érdemes mérlegelni e szabály megváltoztatását.
- d) A szavazási eljárásra vonatkozó információkat az értelmi fogyatékosok számára megfelelően ki kell igazítani. A legjobb megközelítés az egyszerű mondatokat tartalmazó szöveg vagy a grafikus útmutatás. Ez különösen fontos a bonyolult szavazási eljárást alkalmazó országokban, amelyek keretében a szavazónak több döntést kell hoznia, és ehhez kapcsolódóan kell lépéseket tennie. E szavazóknak nemcsak a folyamat egymást követő lépéseit kell elmagyarázni, hanem azok következményeit is.

6.4 Korai – a választás hivatalos napja előtti – szavazás kijelölt szavazóhelyiségekben

- 6.4.1 Tíz tagállam legalábbis a szavazók bizonyos csoportjai számára lehetőséget kínál az előzetes szavazásra oly módon, hogy személyesen megjelennek valamely kijelölt szavazóhelyiségben (rendszerint a helyi önkormányzat irodájában). Ezek a szavazóhelyiségek a csökkent önálló mozgásképességű személyek szükségleteihez igazodó helyiségekben találhatóak.
- 6.4.2 Nyolc országban ezzel a joggal minden polgár élhet, a fennmaradó két országban pedig csak a polgárok meghatározott csoportjai számára megengedett az előzetes szavazás. A fogyatékossgal nem indokolja az idő előtti szavazást; a kórházban fekvőknek és azoknak, akik a választás napján várhatóan kórházban lesznek, megengedik, hogy idő előtt szavazzanak.
- 6.4.3 Az országok nagy többségében az idő előtti szavazáshoz a választóknak semmilyen adminisztratív feladatot nem kell elvégezniük. Néhány országban azonban az idő előtti szavazást előzetes regisztrációhoz kötik. Egyszerűen nyitvatartási időben oda kell menniük a szavazóhelyiségbe. **Finnországban** az idő előtti szavazásra egyéb helyek mellett kórházakban és tartós gondozást végző intézményekben kialakított szavazóhelyiségekben kerül sor.

6.4.4 Észrevételek

- a) Az idő előtti szavazással eredményesen segíthetők a fogyatékossgal élő személyek abban, hogy részt vegyenek a választásokon. Mivel ez legalább néhány napon át zajlik, a helyi önkormányzatoknak könnyebb megszervezniük az emberek szavazóhelyiségbe szállítását.
- b) A tartós gondozást végző intézményekben az ilyen szavazást könnyebb munkanapon megszervezni, mivel ilyenkor rendszerint több munkatárs dolgozik, mint vasárnap, amely a legtöbb országban a választások hagyományos napja.

6.5 Postai úton történő szavazás

6.5.1 Egyes tagállamokban a szavazás helye szerinti országban élő választók előre (a választás napja előtt) beszerezhetik a szavazólapot, amelyet személyesen kell kitölteniük, majd postával/futárral el kell küldeniük, vagy egy másik személlyel (aki nem lehet az adott bizottság tagja) kézbesíttetniük kell a szavazatszámlláló bizottságnak. E jelentésben a szavazás minden ilyen típusát postai úton történő szavazásnak tekintjük.

6.5.2 **Spanyolországban, Luxemburgban és Németországban** minden állampolgár szavazhat postai úton. **Ausztriában, Írországnban, Lengyelországban, Szlovéniában és Svédországban** a szavazás e formája egy szűken meghatározott csoport számára megengedett, akik a választás napján nem tudják felkeresni a szavazóhelyiséget. Ide tartoznak a fogyatékossgal élő személyek is.

6.5.3 **Dániában** vegyes rendszer működik, amelynek részét képezik a postai úton történő szavazás egyes elemei is. A kijelölt szavazóhelyiségekben bőséges lehetőség van az idő előtti szavazásra, a szavazás napja előtt három héttel kezdődően egészen két nappal a választás napja előttig. Azoknak az esetében, akik nem tudnak eljutni a szavazóhelyiségbe, az idő előtti szavazás postai úton történő szavazás formájában is megvalósulhat. Az intézményekben – például a kórházakban és az ápolási otthonokban – a vezetőség gyűjti össze a megfelelően biztonságos szavazólapokat az intézményben tartózkodóktól, majd továbbítja ezeket a szavazatszámlláló bizottságnak. A fogyatékossgal élő személyek által kitöltött szavazólapokat külön választási tisztviselők veszik át tőlük az otthonukban.

6.5.4 Azokban az országokban, ahol a szavazóknak nyilatkozniuk kell a postai úton való szavazási szándékukról ahhoz, hogy megkapják a szavazólapot, felhasználóbarát eljárásokat alkalmaznak. Az ilyen formanyomtatványt mindig valamely hivatalhoz kell benyújtani (nem feltétlenül személyesen a választónak), egyes országok pedig elfogadják a levélben, online kitöltött adatlapon vagy akár telefonon benyújtott kérelmeket is. A szavazólapokat legtöbbször ingyenesen kiküldik az otthoni címre; **Írországnban** és **Spanyolországban** a szavazólapok kijelölt hivatalokban vehetők át. **Spanyolországban** azok a fogyatékossgal élő személyek, akik nem tudnak elmenni a postahivatalba, hogy postai úton történő szavazást kérjenek vagy átvegyék a szavazólapot, közjegyzőt hívhatnak, aki ingyenesen meghatalmazást állít ki, hogy a fogyatékossgal élő szavazó által kijelölt személy teljesíthesse a postai úton történő szavazással kapcsolatos követelményeket. **Németországban** a fogyatékossgal élő szavazók a

hatóságok segítségét kérhetik ahhoz, hogy beszerezzék a postai szavazáshoz szükséges dokumentumokat.

6.5.5 A szavazók által kitöltött szavazólapok elküldése (postai úton vagy futárszolgálat útján) díjmentes. **Svédországban** a kitöltött szavazólapot tartalmazó borítékot egy különleges képviselő (például a postás) szedi össze a szavazóktól és kézbesíti a szavazatszámláló bizottságnak. Ezt a szavazólapot a szavazó (vagy szükség esetén a segítője) helyezi a borítékba a képviselő és egy tanú jelenlétében. **Lengyelországban, Ausztriában és Svédországban** a szavazónak, aki nyilatkozott, hogy postai úton kíván szavazni, és már meg is kapta a szavazólapot, lehetősége van meggondolnia magát, és ahelyett, hogy visszaküldené a szavazólapot, megteheti, hogy azt a választás napján személyesen helyezi be a szavazóhelyiségben az urnába.

6.5.6 **Németországban és Lengyelországban** a vak szavazók különleges borítót kaphatnak a szavazólaphoz (ugyanazt, ami a szavazóhelyiségben is rendelkezésre áll), amely lehetővé teszi számukra, hogy teljesen önállóan szavazzanak.

6.5.7 Észrevételek

- a) A postai úton történő szavazás jelentősen megkönnyíti a fogyatékossgal élő személyek számára a választásokon való részvételt.
- b) E megoldás eredményessége és népszerűsége azonban az eljárások egyszerűségétől és a díjmentességtől függ: a részvételi szándék kinyilvánításától, a szavazólap begyűjtésének módjától, és hogy azt kitöltés után hogyan kell visszajuttatni.
- c) A szavazóknak nemcsak a szavazólapot kell elküldeni, hanem az adott szavazó fogyatékossgának típusához igazodó formában összeállított információkat, valamint szükség esetén a vakok és a látássérültek számára készült borítót is.

6.6 Mozgóurnás szavazás

6.6.1 A szavazás e típusát 17 tagállamban alkalmazzák, eltérő körben. Közülük 12 tagállamban lehetőség van egy olyan urna segítségével szavazni, amelyet elvisznek a szavazó aktuális tartózkodási helyére (lakóhely, kórházi ágy vagy tartós gondozást végző intézmény), vagy – hogy egy másik példát említsünk – kiviszik a szavazóhelyiség elé (ha a szavazóhelyiségbe való belépés túlságosan nagy erőfeszítést jelent a szavazó számára). A szavazó szempontjából ugyanez a helyzet öt másik országban, ha a szavazatot nem az urnába helyezik be (mivel a szavazatot fizikailag nem viszik el az urnához); ehelyett a szavazatszámláló bizottság tagjai a megfelelően biztonságos szavazólapot veszik át a szavazótól, és azt egy – az urnát jelképező – borítékba helyezik.

6.6.2 Az ilyen típusú szavazást azok vehetik igénybe, akiknek a fogyatékossga vagy egészségi állapota megakadályozza, hogy eljussanak a szavazóhelyiségbe. Sok országban elegendő, ha valaki a szavazás napján kórházban vagy tartós gondozást végző intézményben tartózkodik, mint ahogyan – **Litvánia** esetében – a 70 év feletti életkor is. Egyes országok a formális

követelményeket kifejezetten rögzítő rendelkezéseket állapítottak meg; más országokban rugalmasabban értékelik az egyedi helyzetet, és az átmeneti mozgásképtelenséget is figyelembe veszik (például ha egy beteg egy műtétet követően otthon tartózkodik).

6.6.3 A mozgóurnás szavazás szándékának bejelentésére szolgáló eljárás az uniós tagállamokban nagyon rugalmas; a hivatalos kérelem kitöltése mellett gyakran elfogadható a telefonálás vagy egy e-mail elküldése is. Csak egyetlen országban írják elő, hogy orvosi igazolással kell alátámasztani a szavazóhelyiségbe való eljutásra való képtelenséget.

6.6.4 12 ország a legrugalmasabb megoldást alkalmazza: az urnát odaviszik a szavazó lakóhelyére. A leggyakoribb korlátozás itt az a követelmény, hogy a szavazó lakóhelyének azon a településen kell lennie, ahol a szavazó számára kijelölt szavazóhelyiség található. A mozgóurna használata három országban kizárólag a kórházi betegekre és az ápolást végző intézményekben tartózkodó, ágyhoz kötött és önállóan közlekedni képtelen személyekre korlátozódik. Két másik ország megengedi, hogy az urnát a szavazóhelyiségen belül mozgassák, ha egy szavazót fizikai korlátok akadályoznak abban, hogy eljusson az urnáig. Arra is lehetőség van, hogy az urnát és a szavazólapokat kivigyék a szavazóhelyiség elé.

6.6.5 **Szlovákia, Finnország és Észtország** azt is lehetővé teszi, hogy a fogyatékossgal élő szavazók tartós gondozását végző személyek is egyidejűleg, ugyanazt az urnát használják. A feltételek a következők: előzetes értesítés, azonos szavazatszámlláló bizottsághoz való beosztás, valamint szoros kapcsolat a szavazóval.

6.6.6 A tagállamok mintegy fele alkalmazza a mozgóurnás szavazást a választás napján, a többi országban pedig a választást megelőző napokon lehet mozgóurnával szavazni. A szavazót rendszerint tájékoztatják arról, hogy az urnát mely időkeretben viszik ki az otthonába; ez az időkeret azonban csak négy országban viszonylag rövid (nem haladja meg a három órát).

6.6.7 Azok a fogyatékossgal élő szavazók, akik mozgóurnával szavaznak, ugyanazokat a segítségeket vehetik igénybe, mint a szavazóhelyiségekben: a vakoknak készülő borítókat (ha az adott országban rendelkezésre állnak) vagy másik személy (segítő) segítségét.

6.6.8 Észrevételek

a) A mozgóurnás szavazás nagyon eredményesen lehetővé teszi a fogyatékossgal élő személyek számára a szavazásban való részvételt. A költségekre való tekintettel azonban érdemes e megoldást a postai úton történő szavazással kombinálni, mivel e két forma kiegészítheti egymást.

b) A szavazóhelyiségek akadálymentességének javulásáig ideiglenes megoldásként mérlegelni kell a szavazólapok és egy további kisebb urna szavazóhelyiség elé való kihelyezését, hogy a szavazók ott is leadhassák szavazatukat.

c) Azok számára, akik betegek vagy súlyos fogyatékossgal élnek, nagy terhet jelenthet, hogy órákig várjanak arra, hogy megérkezzen a bizottság az urnával. Annak az időszaknak, amelyen belül az urnát házhoz viszik, rövidnek kell lennie.

6.7 Képviselő útján történő szavazás

6.7.1 A képviselő útján történő szavazás kizárólag azokat az eseteket érinti, amikor a szavazó felhatalmaz egy másik személyt, hogy a nevében szavazatot adjon le, amikor a szavazóhelyiségben szavaz. Ennek közkeletű elnevezése a szavazati jogok átruházása. A képviselő egy szavazó nevében ad le szavazatot, és a szavazás időpontjában a szavazót nem kíséri a képviselője.

6.7.2 E lehetőség négy tagállamban áll rendelkezésre. **Franciaországban** és **Hollandiában** minden szavazó szavazhat képviselő útján; **Lengyelországban** ez a fogyatékossgal élő személyekre és a 75 év felettiekre korlátozódik; **Belgiumban** pedig a szavazók meglehetősen nagy csoportjai élhetnek ezzel a joggal, köztük a betegek és a fogyatékossgal élő személyek, miután megfelelő orvosi igazolással szolgáltak.

6.7.3 A képviselőnek jogosultnak kell lennie arra, hogy ugyanabban a szavazókörben szavazzon, mint a szavazati jogait átruházó szavazó. Az e szabály alóli kivételek külön adminisztratív eljárásokat igényelnek.

6.7.4 **Lengyelországban** és **Franciaországban** a szavazati jogokat egy helyi tisztviselő jelenlétében kell átruházni; erre a szavazó otthonában is sor kerülhet. **Belgiumban** a szavazati jogokat egy speciális űrlap segítségével ruházzák át, és ehhez nincs szükség hivatalos megerősítésre.

6.7.5 A mindezen országokban alkalmazott egyéb korlátozások szintén a szavazás e formájának kivételes jellegét hangsúlyozzák. **Belgiumban** egy személy csak egyetlen másik személy képviselőjeként járhat el; **Hollandiában** két személy képviselőjeként járhat el; **Franciaországban** alapszabályként egy személy képviselőjeként járhat el, és egy második személy nevében is szavazhat, de csak akkor, ha egy külföldön tartózkodó személy jelöli ki képviselőnek; **Lengyelországban** egy személy két személy képviselője lehet, amennyiben a szavazati jogokat átruházó személyek közül legalább az egyik a közvetlen családtagja.

6.7.6 Észrevételek

- a) A képviselő útján történő szavazás kiegészítő megoldásnak tekinthető, de nem használható fel ürügyként az arra irányuló erőfeszítések visszafogására, hogy az összes szavazó ténylegesen és közvetlenül részt vehessen a választásokon.
- b) Külön figyelmet kell fordítani a szavazati jogok átruházásának a módjára (az aláírásra vonatkozó követelmény). A fogyatékossgal élő szavazók számára lehetővé kell tenni, hogy a lakóhelyükön ruházzák át szavazati jogaikat.
- c) Megfelelő megoldás azok számának korlátozása, akik helyett valaki képviselőként eljárhat. Ezáltal megelőzhető a választási folyamat szabálytalanságai.

6.8 Elektronikus szavazás

6.8.1 **Észtországban** minden polgár szavazhat elektronikusan. Ez azon átfogó rendszer egyik eleme, amely lehetővé teszi a polgárok számára, hogy kommunikáljanak a nemzeti hatóságokkal, és szinte minden hivatalos ügyet intézzenek. E rendszer használata annyira elterjedt, hogy nincs szükség alapvető képzés szervezésére. Sok fogyatékossgal élő észt számára az elektronikus szavazás a legkényelmesebb megoldás. Az ilyen jellegű szavazásnál a jelölt regisztrációs számát kell megadni, akárcsak a hagyományos szavazókörökben. Egy másik előny, hogy sokkal kényelmesebb egy számítógép képernyőjén megtekinteni a jelöltlistát, mint a szavazóhelyiségben rendelkezésre álló papíralapú listát áttanulmányozni.

6.8.2 A szavazás szervezésének **észtországi** módja megvédi a szavazókat az arra tett kísérletektől, hogy egy adott módon való szavazásra kényszerítsék őket. Ez nagyon fontos a fogyatékossgal élők számára, akik gyakran gondozóktól függenek. Az utolsó szavazat elvét alkalmazzák: az elektronikusan szavazó személy meggondolhatja magát, és újra szavazhat, a rendszer pedig az utoljára leadott szavazatot veszi figyelembe. A szavazó akkor is meggondolhatja magát, ha már lejárt az elektronikus szavazás lehetősége. A szavazónak azonban ebben az esetben személyesen el kell mennie a szavazóhelyiségbe.

6.8.3 **Belgium** bizonyos régióiban a szavazóhelyiségekben különleges, képernyővel ellátott és helyhez kötött (az ATM-ekhez hasonló) eszközök segítségével szavaznak. A fogyatékossgal élő személyek számára azonban ez nem jelent jelentős javulást: problémák merülhetnek fel a képernyő magassága és olvashatósága, valamint a berendezés használatához szükséges kézügyesség miatt.

6.8.4 Észrevételek

a) Az elektronikus szavazás a szavazás további olyan formája lehet, amely megfelel egyes fogyatékossgal élő személyek számára, amennyiben ez a polgárok és a nemzeti hatóságok közötti átfogó elektronikus kommunikációs keret része. Nincs értelme egy olyan rendszer létrehozásának, amely csak a választások célját szolgálja. A biztonsággal kapcsolatos technikai feltételek ellenére például jelentős beruházásokra lenne szükség, hogy megismertessék az emberekkel ezt a szavazási módot, tekintettel különösen arra, hogy a különféle fogyatékossgokkal élő személyek erről való tájékoztatása testeszabott megközelítést igényel.

b) A szavazóhelyiségekben elhelyezett, helyhez kötött eszközök segítségével történő elektronikus szavazás jelenleg nem jelent jelentős javulást a választások fogyatékossgal élő személyek számára való hozzáférhetősége szempontjából. Ennek megváltoztatása érdekében olyan technikai megoldásokat kell bevezetni, amelyek lehetővé teszik a különféle fogyatékossgokkal élő személyek számára ezen eszközök önálló működtetését, azok elhelyezésének pedig biztosítania kell a szavazás valódi zavartalanságát és titkosságát.

6.9 Szavazás a tartós gondozást végző intézményekben és kórházakban

A tartós gondozást végző intézményekben és kórházakban tartózkodó emberek gyakran nem tudják gyakorolni választói jogukat. Ha a szavazók egy bizonyos országban bizonyos feltételek mellett a szavazóhelyiségben történő szavazástól eltérően, más formában is szavazhatnak (pl. mozgóurna segítségével vagy postai úton), akkor e lehetőségek természetesen az intézményekben tartózkodók előtt is nyitva állnak. Egyes országok azonban külön szabályokat határoztak meg, amelyek kifejezetten ezekre az emberekre vonatkoznak, és átfogóan támogatják a választásokon való részvételüket. E szavazóknak nem kell külön formákra megfelelniük a választások előtt, szemben azokkal a szavazókkal, akiknek hasonló az egészségi állapotuk, de saját otthonukban élnek.

6.9.1 Hét ország biztosít ezen emberek számára „zárt szavazókört”. E szavazókörök a választás napján vannak nyitva, és nyitvatartási idejük rendszerint megegyezik a szokványos szavazókörökével. **Lengyelországban** e szavazatszámoló bizottságok számára megengedik, hogy korábban bezárjanak, ha az összes arra jogosult szavazó leadta a voksát. **Olaszországban** a szavazóhelyiség nyitvatartási idejét a kórház vagy a gondozást végző intézmény vezetője határozza meg, és ez rendszerint lényegesen rövidebb, mint az országban található más szavazóhelyiségeké.

6.9.2 Annak eldöntésekor, hogy valamely intézményben nyitnak-e szavazóhelyiséget, a döntő tényező az ott tartózkodó személyek száma. Ez országonként igen eltérő: **Bulgáriában** ehhez elegendő 10 fő, **Lengyelországban** 15. **Máltán** az idősotthonok esetében 50 fő a küszöb – míg a nagyobb kórházakat a választójogi törvény név szerint megemlíti –, **Olaszországban** pedig 200 fő. **Németországban** és **Horvátországban** a nagyobb létesítményekben szavazatszámoló bizottságot alakítanak, a kisebb kórházakba és tartós gondozást végző intézményekbe pedig különleges mobil szavazatszámoló bizottságok vagy a rendes bizottságok képviselői utazhatnak el.

6.9.3 Más országokban a szavazás különleges formáit vezették be, amelyek csak a kórházban és tartós gondozást végző intézményekben tartózkodók számára hozzáférhetők. **Litvániában** a mozgásképes szavazókat a választás napja előtt elviszik a kijelölt postahivatalokba. Azokat, akik az ilyen helyszínekre nem tudnak eljutni, egy külön szavazatszámoló bizottsági keresi fel a szavazólapokkal. Ez a bizottság gondoskodik arról, hogy a szavazólapokat maga a szavazó, vagy az általa választott segítő töltsse ki a szavazó felügyelete mellett. **Finnországban** a szavazás szabályai hasonlóak, mint a zárt szavazókörökben, de a választás e formája a választás napját megelőző időszakban valósul meg (a választás előtt 5–11 nappal). Hasonló a helyzet **Észtországban** is. **Írországban** a tartós gondozást nyújtó intézmények lakói orvosi igazolás bemutatásával kérhetik a különleges választói névjegyzékbe való felvételüket. Az eljárást követően különleges választási tisztviselők egyénileg látogatnak el hozzájuk, hogy összegyűjtsék a szavazataikat.

6.9.4 A 24 órás ápolást igénylő, ágyhoz kötött emberek számára minden szavazást lebonyolító országban megengedik, hogy a kórházban vagy a tartós gondozást végző létesítményben szavazzanak. A többségük a szobájában vagy a kórtermében szavaz oly módon, hogy a szavazólapot a szavazatszámoló bizottság által biztosított mozgóurnába helyezi. E szavazókat

két országban az ágyal együtt vagy kerekesszékekben egy megfelelően előkészített szavazóhelyiségbe szállítják. Ha a szavazó nem képes önállóan kinyilvánítani a választását, ezt az általa kiválasztott személy teszi meg a felügyelete mellett.

- 6.9.5 Az ilyen intézményekben különleges kapcsolat alakul ki a betegek és a személyzet között, amelyet gyakran nagy mértékű függőség jellemez, és emiatt fennáll a szavazói döntés befolyásolásának a kockázata. Az ilyen intézményekben ezért nem helyénvaló a távszavazást (pl. a postai úton vagy az interneten keresztüli szavazást) előmozdítani; inkább a szavazás közvetlen formáira kell a hangsúlyt helyezni, hogy a független bizottság ellenőrizhesse, hogy a személyzet egyetlen tagja sem próbálja bizonyos módon történő szavazásra kényszeríteni a szavazót.
- 6.9.6 Az ilyen intézményekben tartózkodó személyek – ha az intézményben nem alakítanak ki szavazóhelyiséget – sok országban a választás napján vagy azt megelőzően igénybe vehetik a szavazás más formáit, elsősorban a mozgóurnás vagy a postai úton történő szavazást, vagy kérhetik, hogy vigyék el őket egy szokványos szavazóhelyiségbe. Ezeket a lehetőségeket nagyon gyakran az intézmény vezetése koordinálja. Egyes országokban ez úgy valósul meg, hogy egy mobil szavazatszámoló bizottság érkezik a kórházba vagy a gondozást végző intézménybe, és nincs szükség arra, hogy az intézmény lakói előzetesen kérjék, hogy részt vehessenek a szavazásban.
- 6.9.7 A tagállamok közel harmadában a 24 órás gondozást végző intézményekben tartózkodó, vagy hosszan tartó kórházi kezelésben részesülő embereknek nincs lehetőségük arra, hogy részt vegyenek a választásokon. Jelentős számú országban előfordulhat, hogy – jóllehet a szavazás elméletben lehetséges – e jog gyakorlása a gyakorlatban komoly erőfeszítést és támogatást igényel a család részéről. A többi országban ezen emberek többsége részt tud venni a választásokon, de a bevezetett rendszerszintű megoldások csak a szavazók egy alcsoportját veszik célba (leginkább a nagyobb intézményekben tartózkodókat).
- 6.9.8 Észrevételek
- a) A demográfiai változás és a társadalom elöregedése olyan tényezők, amelyek miatt emelkedni fog a gondozást nyújtó intézményekben és a kórházakban tartózkodók száma. A tagállamok közigazgatásainak külön figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy megteremtsék az ahhoz szükséges feltételeket, hogy ezek az emberek gyakorolhassák szavazati jogukat.
 - b) A tapasztalatok azt mutatják, hogy ha az intézmény legalább 50–100 főt gondoz, a legjobb megoldást a zárt szavazókör működtetése jelenti, a kisebb intézményekben tartózkodó személyek pedig egy mobil szavazatszámoló bizottság által biztosított mozgóurna segítségével szavaznak. Az ágyhoz kötött személyek számára természetesen mindig lehetővé kell tenni, hogy mozgóurnával szavazzanak.
 - c) Tekintettel az ilyen intézményekben a betegek és a személyzet között kialakuló sajátos kapcsolatra, amelyet nagymértékű függőség jellemez, minimálisra kell csökkenteni a szavazói döntések befolyásolásának kockázatát. Az ilyen intézményekben ezért a szavazás

közvetlen formáit kell előtérbe helyezni, hogy a független bizottság ellenőrizhesse, hogy egyetlen munkatárs sem kényszeríti a szavazót egy bizonyos módon való szavazásra.

6.10 Kötelező szavazás

6.10.1 A választásokon való részvétel három uniós országban kötelező. **Belgiumban** és **Görögországban** a jog nem határoz meg kivételeket e szabály alól. **Luxemburgban** a szavazási kötelezettség nem terjed ki a 75 év felettiekre.

6.10.2 **Belgiumban** és **Luxemburgban** a választásokon való részvétel hiányát írásbeli levelezés útján kell indokolni, potenciálisan az alátámasztó bizonyítékok kíséretében. **Görögországban** erre egy tisztviselővel való interjú útján kerül sor. Nincsenek külön eljárások, amelyek a fogyatékossgal élő személyek helyzetéhez igazodnának.

6.10.3 Ez gyakran további stressz forrása a fogyatékossgal élők számára: a nem kielégítő intézkedések miatt nem képesek szavazni, utána pedig meg kell indokolniuk, hogy miért nem vettek részt a választáson. Ezenfelül mindig fennáll annak a kockázata, hogy az indokolást nem tartják elégségesnek, és a mulasztás szankcióhoz vezethet.

6.10.4 Egyedül **Görögországban** kezelik a hatóságok a gyakorlatban nagyon rugalmasan ezt a szabályt, annak ellenére, hogy az a jogi keret része: a részvétel elmulasztása semmilyen szankciót nem von maga után. **Belgiumban** a választáson való részvétel első alkalommal való igazolatlan elmulasztása figyelmeztetést vagy 40–80 euró összegű bírságot eredményezhet. A későbbi igazolatlan távolmaradások magasabb összegű bírságot (80–200 euró) vonnak maguk után; ha valaki 15 éven belül négy alkalommal elmulasztja a részvételt, a választót 10 évre törlik a választói névjegyzékből. **Luxemburgban** a részvétel első indokolatlan elmulasztása 100–250 eurós bírságot von maga után; a későbbi esetekben (öt éven belül) a bírság 500–1000 euró. A jog büntetőjogi szankciókat is említ, jóllehet a gyakorlatban e rendelkezés alkalmazása valószínűtlen.

6.10.5 Észrevételek

a) Annak, hogy a polgárok számára kötelezővé teszik a választásokon való szavazást, határozottan arra kellene indítania a hatóságokat bizonyos országokban, hogy olyan megoldásokat vezessenek be és alkalmazzanak, amelyek minden fogyatékossgal élő személy számára lehetővé teszik, hogy részt vegyen a választásokon.

b) Nem fordulhat elő olyan helyzet, hogy egy fogyatékossgal élő személynek meg kelljen győznie a hatóságot arról, hogy azért nem tudott részt venni valamely szavazáson, mert az adott ország valamely választáson nem igazította a részvétel feltételeit a fogyatékossgához.

6.11 Szavazati jogok a származás helye szerinti országtól eltérő állandó lakóhely szerinti országban

6.11.1 Minden uniós polgár, aki a származás szerinti országától eltérő tagállamban él, jogosult arra, hogy a lakóhelye szerinti országban szavazzon az európai parlamenti választásokon. Ahhoz azonban, hogy élhessen e jogával, szerepelnie kell a választói névjegyzékben.

- 6.11.2 A tagállamok nagy többségében a választói névjegyzékbe való felvétel vagy automatikusan megtörténik a lakosok vagy az adófizetők nyilvántartásába való felvétel alapján, vagy a potenciális szavazó a lakossági/adófizetői nyilvántartásba való felvételére irányuló eljárás befejeződésével egyidejűleg (vagy azt követően) nyilatkozhat arról, hogy szavazni kíván az európai parlamenti választásokon. Az eljárás hét tagállamban bonyolultabb ennél. Közülük négyben a szavazni kívánó uniós polgároknak egy külön nyilvántartásba vételi eljárásban kell részt venniük, egy nyilvántartásba vételi formanyomtatvány kitöltésével. Három országban kérelmet kell benyújtani, amelyet a helyi hatóságok vizsgálnak meg.
- 6.11.3 A választói névjegyzékbe való felvétel technikai módozatai rendkívül fontosak a fogyatékossgal élők számára. 12 tagállamban az egyetlen lehetőség az összes alaki követelmény személyes teljesítése az illetékes hivatalban. A többi 15 tagállamban más, kényelmesebb módszerek is lehetségesek. 14 tagállam lehetővé teszi a papíralapú kérelmek beküldését, 10 tagállamban pedig e kérelem elektronikusan is benyújtható – azaz egy e-mailt kell elküldeni a megfelelő csatolmányokkal, vagy egy online formanyomtatványt kell kitölteni. Az e-mailben való bejelentés esetében általában hivatalos elektronikus aláírás szükséges, de **Litvániában** például elegendő a kitöltött kérelem beszkenelt változatának a beküldése a szükséges mellékletekkel. Az online formanyomtatvány lehetőségét felkínáló tagállamok közül azonban egyetlen egy sem igazította a formanyomtatványt a látássérült személyek igényeihez, vagy nyújtott alternatív megoldásokat a siketek számára, például jelyelvi tájékoztatás formájában. Egyes országokban valóban lehetőség van a fogyatékossgal élő személyek sajátos szükségleteihez igazodó eljárásra. **Máltán** például egy kormánytisztviselő akár a regisztráló személy otthonát is felkeresheti, hogy segítsen a formanyomtatvány kitöltésében; **Litvániában** egy másik személy is benyújthatja vagy elküldheti a formanyomtatványt.
- 6.11.4 Mindössze két ország kötelezi más uniós tagállamok választói névjegyzékben szereplő polgárait arra, hogy a következő választás előtt újra regisztráltassák magukat, ami szükségtelen adminisztratív tehernek tűnik. A többi országban e polgárok mindig eleve szerepelnek a választói névjegyzékben.
- 6.11.5 Nagyon fontos kérdés az a határidő, amelyen belül a választói névjegyzékbe való felvételre vonatkozó kérelmet be lehet nyújtani. A legtöbb uniós országban a határidő jóval a választások előttre esik: ez lehet a választások előtt több mint négy hét, egyes országokban 60 nap, egy országban pedig 90 nap. A potenciális szavazóknak így azt megelőzően kell regisztráltatniuk magukat, hogy a médiában megjelenének a választási részvételt szabályozó elvekre – többek között a fogyatékossgal élő személyeknek szóló intézkedésekre – vonatkozó információk, amelyek ismeretében mérlegelni tudnák, hogy képesek lesznek-e önállóan részt venni a választáson. Csak két ország szabott meg olyan határidőt, amely a választást megelőző egy hetes időszakra esik: **Litvániában** a regisztrációra hét nappal a választás előtt, **Lengyelországban** pedig öt nappal a választás előtt van mód (sőt, kivételes esetekben később is).

6.11.6 Észrevételek

- a) A származás szerinti országtól eltérő uniós országban élő szavazók nyilvántartásba vételének csak egyszer kellene megtörténnie, és a folyamatot nem kellene a rákövetkező választások során mindig ismételni.
 - b) Sok fogyatékossgal élő személy úgy érezheti, hogy a valamely hivatalban, személyesen történő regisztráció lehetetlen vagy rendkívül megterhelő számára. Ezért más lehetőségeket – például különösen indokolt esetekben személyre szabott módszereket – is biztosítani kell a nyilvántartásba vételre, és ezek körét folyamatosan bővíteni kell.
 - c) A nyilvántartásba vételi eljárások sok tagállamban nem veszik kellőképpen figyelembe a vakok és látássérültek, valamint a siketek szükségleteit. E téren sürgősen javítani kell a helyzetet.
 - d) A választói névjegyzékbe való felvétel határideje nagyon különböző a tagállamokban: a választás előtti 90 nap és három nap között változik. Ezek az eltérések aligha indokoltak. A választói névjegyzéket nem szabadna a választás előtti két hétnél korábban lezárni.
-

Európai Gazdasági és Szociális Bizottság

Rue Belliard/Belliardstraat 99
1040 Bruxelles/Brussel
BELGIQUE/BELGIË

Felelős kiadó: A látogatásszervezés és kiadványok osztálya
EESC-2019-26-HU

www.eesc.europa.eu

© Európai Unió, 2019

A sokszorosítás a forrás megnevezésével engedélyezett.

A fotók / illusztrációk bármilyen formában történő felhasználásához vagy sokszorosításához közvetlenül a szerzői jog tulajdonosá(i)tól kell engedélyt kérni.

Print
QE-02-19-153-HU-C
ISBN 978-92-830-4437-6
doi:10.2864/99918

Online
QE-02-19-153-HU-N
ISBN 978-92-830-4447-5
doi:10.2864/394806

HU